

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА, СИЁСАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚ
ШУЪБАИ МАСОИЛИ СИЁСИИ МУНОСИБАТҲОИ
БАЙНАЛМИЛАЛӢ**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 327:323.5(4/5)

ТБК: 65.5(45)

С-12

САЪДУЛОЕВ АБДУЛВОСИТ ҲАБИБУЛЛОЕВИЧ

**РАҚОБАТИ ҚУДРАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР
ОСИЁИ МАРКАЗӢ: ЗАМИНАҲО ВА ДУРНАМОҲО**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

**диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктор (PhD) аз рӯи ихтисоси
6D050200 – Сиёсатшиносӣ (6D050204 – Проблемаҳои сиёсии муносибатҳои
байналмилалӣ, инкишофи глобалӣ ва минтақавӣ)**

ДУШАНБЕ – 2022

Диссертатсия дар шуъбаи Масоили сиёсии муносибатҳои байналмилалӣи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон таҳия шудааст.

Роҳбари илмӣ: **Ҳайдаров Рустам Ҷурабоевич** – доктори илмҳои фалсафа, профессор, муовини директори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи АМИТ;

Муқарризони расмӣ: **Муҳаммадзода Парвиз Абдурахмон** – доктори илмҳои сиёсӣ, дотсент, муовини директори Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Неъмонов Ҷафар Мулкамонович – номзади илмҳои сиёсӣ, мудири кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон.

Муассисаи пешбар: Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Ҳимояи диссертатсия «30» сентябри соли 2022, соати 13:⁰⁰ дар чаласаи Шӯрои диссертатсионӣи 6D.KOA-001 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш.Душанбе, кучаи Рудақӣ, 17) баргузор мегардад.

Ба матни диссертатсия дар китобхонаи илмӣи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва сомонии расмӣи ДМТ (www.tnu.tj) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «_____» _____ соли 2022 тавзеъ шудааст.

И.в. котиби илмӣ
Шӯрои диссертатсионӣ,
доктори илмҳои таърих

Акрамӣ З.И.

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзӯи диссертатсия. Пас аз фурӯпошии Иттиҳоди Шӯравӣ сохтори сиёсии ҷаҳон тағйироти зиёде ёфта, низоми дугонаи олам шикста шуд ва яке аз ду абарқудрати он замон, аз байн рафт. Ин ҳодиса сабаби ба вучуд омадани минтақаҳои нави сиёсӣ дар нақшаи ҷаҳон бо манфиатҳои сиёсӣ ва геополитикии мустақил, монанди Осиёи Марказӣ гашт.

Осиёи Марказӣ зимни қарор гирифтани дар минтақаи ҳассоси ҷуғрофӣ, ки чандин нуктаи муҳимми дунёро ба ҳам мепайвандад, дорои манобеъ ва захираҳои арзишманде низ мебошад, ки таваҷҷуҳи қудратҳои бузурги ҷаҳонро ба самти он ҷалб кардааст. Бархӯрди манфиатҳои абарқудратҳо, мушкилоти марзӣ, ривоҷи ҷараёнҳои тундраву ифротӣ, рушди падидаи номатлуби терроризм, густариши қочоқи маводи муҳаддир, афзоиши ҷиноятҳои муташаккила ва ғайра дар минтақаи мазкур сабаб шудааст, то фазои сиёсӣ ва геополитикии минтақа беш аз андоза пурталотум ва муташанниҷ гашта, заминаи ҷаргуна ноамнӣ ва бесуботи роҳро намояд. Инчунин таъсири масъалаҳои бениҳоят мураккаби баъзе кишварҳои хориҷ аз минтақа, монанди Афғонистон ба ин мушкилот низ афзудааст. Аз ин ҷиҳат, кишварҳои ОМ-ро зарур аст, то роҳкорҳои мутаносиб ва мувофиқ бо фазои сиёсӣ ва манфиатҳои геополитикии минтақаро дар пеш гиранд. Баррасии омилҳои ва заминаҳои рақобати абарқудратҳо дар минтақаи ОМ, ки ҷиҳати таъмини манфиатҳои сиёсӣ, тасарруфи захираҳои арзишманди минтақа ва густариши нуфузи геополитикии худ дар ҳоли иҷро мебошад, аз далелҳои мубрамияти мавзӯи кори диссертатсионӣ маҳсуб меёбанд.

Русия аввалин кишваре аст, ки ба ин минтақа ҳамчун як макони таъмини манфиатҳои сиёсӣ геополитикии худ таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Аз тарафи дигар, ба он сабаб, ки замоне ОМ-ро ҳамчун яке аз минтақаҳои таҳти нуфузи ИШ дар даст дошт, худро беш аз ҳама сазовори ин ҷойгоҳи геополитикӣ медонист. Ба ҳамин сабаб ҳузури фаъолияти қудратҳои дигар ҳамчун Чин ва Амрико дар ОМ таҳаммул нанамуда, фаъолиятҳо ва иқдоми васеъро зидди онҳо ба роҳ мондааст. Амрико низ аз дигар қудратҳоест, ки барои нуфуз ва даҳлат дар ОМ, инчунин ҷиҳати рақобати геополитикӣ бо Русия ва Чин ба баҳонаҳои гуногун аз ҷумла, пешниҳоди тарҳи “Осиёи Марказии Бузургтар” фаъолиятҳои худро пеш мебарад. Чин ҳам ба хотири ҳамсоғӣ бо ин минтақа ва манфиатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва энергетикӣ, аз пайи касби саҳми сиёсӣ геополитикии худ мебошад. Баъзе қудратҳои минтақавию байниминтақавӣ ва ниҳодҳои бонуфузи байналмилалӣ низ, ба дунболи ҳузури фаъолият дар кишварҳои минтақа

ҳастанд. Ба роҳ мондани баъзе тарҳҳои минтақавию байналмилалӣ монанди, “5+1” миёни Амрико, Русия ва Чин бо кишварҳои ОМ, форумҳои ҳамкорӣ байни кишварҳои ОМ ва ИА, Италия, Жопон, Кореяи Ҷанубӣ, Туркия, Ҳиндустон ва ғайра аз ҷумлаи ин фаъолиятҳо ба ҳисоб мераванд.

Дар пеш гирифтани иқдоми мутаносиб бо манфиатҳои миллии кишварҳои ОМ ва дур кардани фазои он аз ҳолати идораношавандаи сиёсӣ геополитикӣ, инчунин таъмини амнияти пойдори сиёсӣ иқтисодӣ, аз ҷумлаи фаъолиятҳои давлатҳои ОМ ҳамчун объекти амалкунанд муқобили рақобати абарқудратҳо дар минтақа мебошанд, ки ин масъала яке дигар аз мубрамиятҳои мавзӯи диссертатсияро нишон медиҳад.

Дарачаи коркарди илмӣ мавзӯи диссертатсия. Асосҳо, моҳият ва паҳлуҳои мухталифи илмӣ назариявӣ ва амалии таҳқиқи масъалаи рақобати қудратҳои ҷаҳонӣ дар ОМ тавассути олимону муҳаққиқони гуногун омӯхта шуда, ҷойгоҳ ва нақши он дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ ҳамчун объекти таҳқиқоти назарияҳои барҷастаи сиёсӣ геополитикии муосир, мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтааст.

Яке аз асарҳои илмӣ муҳим перомуни масъалаи нақш ва ҷойгоҳи Русия дар минтақаи ОМ, китоби Александр Дугин таҳти унвони “Четвертая политическая теория; Россия и политические идеи XXI века” мебошад. Дугин дар ин китоб бар ҷойгоҳи сиёсӣ геополитикии Русия дар арсаи муносибатҳои ҷаҳонӣ таъкиди фаровон намуда, муътақид аст, ки кишварҳои шарқӣ набояд ба самти ғарбгарой ва ҷаҳонишавӣ бар асоси пояҳову усули ғарбӣ ва фарҳанги либерал-демократия ҳаракат намояд, балки бо таваҷҷуҳ ба мероси пурбори фарҳангӣ, иқтисодӣ, ҷуғрофӣ, қавмию наҷодӣ, суннатҳо ва тафаккуроти маънавии худ, дар арсаи ҷаҳонӣ бояд саҳми арзандашонро гузоранд.¹ Дугин инчунин навъи амалкарди Русияро дар таъсиси Иттиҳоди давлатҳои мустақил, Созмони аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ, Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё ва ғайра дар ҳамин росто маънидод менамояд. Дугин перомуни масъалаи калидии рақобати абарқудратҳо дар минтақаи ОМ баён мекунад, ки густариш додани сатҳи қудрат ва нуфузи Русия дар минтақаҳои таҳти ҳимоят аз ҳадафҳои аслии сиёсати хориҷии ин кишвар буда, дар ниҳоят меҳодад нақш ва ҷойгоҳи қудратҳои дигарро дар он минтақаҳо қамранг намояд.² Паҳлуҳои мухталифи ҷойгоҳи Русия дар минтақаи ОМ дар мақолаи Сергей Лавров ба номи “Russian Diplomacy and the Challenges of the 21st

1. Дугин, А. Четвертая политическая теория; Россия и политические идеи XXI века. СПб: 2009. – Амфора, – С. 83.

2. Ҳамон ҷо, С. 90.

Century” баён шудааст. Лавров муътақид аст, Русия кишваре аст, ки ба минтақаи ОМ ҳамчун як макони таъмини манфиатҳои сиёсӣ геополитикии худ таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Ба ҳамин сабаб заминаҳои ҳаргуна ҳузур ва фаъолияти қудратҳои дигар ҳамчун НАТО, Чин ва Амрико дар ОМ напазируфта иқдомиоти весеъро, ки баъзе аз онҳо зикр шуданд, зидди онҳо ба роҳ мондааст.¹

Китоби “Чин ва Осиёи Марказӣ” асари илмӣ дигарест, ки самтҳои асосии фаъолияти Чин дар ОМ-ро мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Чинг ва ҳамкорони вай дар ин китоб захираҳои энергетикӣ минтақаи ОМ, ки аз муҳимтарин ниёзҳои Чин низ мебошад ва масъалаҳои амниятӣ, ки бо қисмате аз минтақаҳои мазрии худ бо ОМ дорад, инчунин зарфиятҳои иқтисодӣ сармоягузори фавроне минтақаи мазкурро аз асоситарин ҷанбаҳои фаъолиятҳои Чин дар ОМ ба ҳисоб меоваранд.² Ба ақидаи нависандагони китоби мазкур, ин масъалаҳо сабаб гардиданд, то Чин аз ҳамон солҳо ибтидои соҳибистиклолии кишварҳои ОМ, ҷиҳати густариши равоит бо он кишварҳо талошҳои фаровон намояд. Онҳо инчунин, нуфузи геополитикии ИМА дар минтақаро, махсусан пас аз ҳодисаҳои 11 сентябри соли 2001, аз далелҳои мустаҳкам гардонидани фаъолиятҳои геополитикӣ ва геоэкономии Чин дар ОМ медонанд.³

Санади дигаре, ки ҳамчун манбаи илмӣ дар бораи муносибатҳои Чин бо ОМ метавон ба он тақия намуд, “Санади Сиёсати хориҷӣ ва дифои миллии Ҷумҳурии мардумии Чин дар асри ҷадид” мебошад. Дар ин санад омадааст, ки кишвари Чин дар равоити худ бо кишварҳои ОМ аз тамоми ибтикорҳо ва ҳамкориҳо ҳамчун “Созмони ҳамкориҳои Шанхай”, “Як камарбанд-як роҳ” ва ҳамкориҳо дар ҷаҳорҷубаи тарҳи (5+1), инчунин сармоягузориҳои иқтисодӣ фаровон истикбол менамояд. Ҳамчунин гуфта шудааст, ки ки ҳифзи ҳамкориҳои судманд ва мутақобил бо абарқудратҳои мавҷуд дар минтақаи ОМ ва кишварҳои хориҷ аз он, ки суботу амният ва манфиатҳои миллии кишварҳои минтақаро таъмин намоянд, як зарурати геополитикии инкорнопазир ба ҳисоб рафта, мавриди таваҷҷуҳи Чин ва кишварҳои ОМ мебошад.⁴

Алисон ва Чонсон дар китобе ба номи “Амният дар Осиёи Марказӣ” масоили сиёсӣ геополитикии минтақаро таҳқиқу баррасии илмӣ намуда, мавқеи ИМА дар мавзӯҳои гуногуни минтақаи ОМ-ро баён намудаанд. Тибқи таҳлилҳои китоби мазкур, пас аз фурупошии ИШ яке аз сабабҳои зиёд шудани таваҷҷуҳи

1. Lavrov, S. Russian Diplomacy and the Challenges of the 21st Century. “International Affairs”. – 2012. – №: 58. – С.6.

2. Чинг, Ц ва дигарон. Чин ва Осиёи Марказӣ; муносиботи сиёсӣ, иқтисодӣ ва амниятӣ. Тарҷумаи М, Умедворниё. - Техрон: Муассисаи Мутолиоти баҳри Хазар, 1379х. - С. 274.

3. Ҳамон ҷо, С. 279.

4. Санади Сиёсати хориҷӣ ва дифои миллии Ҷумҳурии Мардумии Чин дар асри ҷадид. Дафтери иттилооти Шӯрои давлатии Ҷумҳурии Мардумии Чин, 2019. - С. 44-47.

ИМА ба минтақа он буд, ки ин кишвар пештар наметавонист озодона ва ошкоро дар минтақа фаъолияте дошта бошад, аммо, баъд аз он бо кишварҳои минтақа мустақилона ворида таомули дучониба ва чандҷониба шуда, сабъ мекунад бо нуфузи худ дар минтақа заминаҳои нуфузи Русияро коҳиш диҳад ва ҷойгоҳи худро мустаҳкамтар аз гузашта намояд.¹ Зеро илова бар захираҳои фаровони энергетикӣ ва нафту гази минтақа, фаъолиятҳои ду қудрати бузурги ҳамсоии ОМ, яъне Чин ва Русия низ Амрико нигарон кардааст. Бар асоси натиҷаҳои таҳқиқоти ин китоб, ду ҳадафи асосии ИМА дар ОМ мубориза бо терроризм ва демократизатсияи давлатҳои минтақа мебошад.²

Фредрик Старр раиси “Муассисаи таҳқиқоти Осиёи Марказӣ ва Кавказ” дар донишгоҳи “Johns Hopkins” як идеяи навро барои минтақаи ОМ дар китоби худ таҳти унвони “In Defence of Greater Central Asia” муаррифӣ намуда, онро “Осиёи Марказии Бузургтар” номидааст.³ Мафҳуми асосии ин тарҳ минтақаҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ ва қисмате аз Ғарби Осиё ва Афғонистонро дар бар мегирад. Ба ин маъно, ки чун Амрико муддатҳо бар зидди нуфузи сиёсӣ геополитикии Русия ва Чин дар минтақа коре аз пеш набурд, бо васеътар камудани маҳдудии ҷуғрофӣ минтақаи ОМ ва ворид намудани баъзе кишварҳои дигар монанди, Афғонистон, Ҳиндустон, Покистон ва ғайра дар мафҳуми ОМ, аз нуфузи худ дар он кишварҳо истифода намуда, меҳодад масоили минтақаи ОМ-ро бо кишварҳои мазкур, пайванд бизанад ва манфиатҳои сиёсӣ геополитикии худро соҳиб шавад, ки дар ин сурат қатъан иқдоми Русия ва Чин маҳдуд ва камрантар хоҳанд шуд.⁴

Китоби дигар дар заминаи таҳлилу баррасии паҳлуҳои мухталифи масъалаи рақобати қудратҳои ҷаҳонӣ дар минтақаи ОМ, китоби “India and Central Asia; Exploring new Horizons for Cooperation” навиштаи Rajiv Bhatia мебошад. Ин китоб зимни баёни аҳамияти минтақаи ОМ барои Ҳиндустон, паҳлуҳои мухталифи ҳамкориҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиро бо кишварҳои минтақа ба сурати дучониба ва чандҷониба мавриди баррасии илмӣ қарор додааст.⁵

Китоби “Стратегическая глубина; позиция Турции на международной арене” асари илмӣ Аҳмад Довуд Уғлу яке дигар аз китобҳои мебошад, ки нақшу

1. Алисон, Р. в Чонсон, Л. Амният дар Осиёи Марказӣ. Тарҷуман М. Дабирӣ. - Техрон: Дафтарӣ мутолиоти сиёсӣ ва байналмилалӣ, 2003. – С. 297. // Hillary, R.C. Hard Choices. London: Simon & Schuster, 2014. - С. 882.

2. Ҳамон ҷо, С.302.

3. Starr, F. In Defense of Greater Central Asia, Washington; Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. 2008. - С. 35. // Starr, F. A Partnership for Central Asia. “Foreign Affairs”, – 2005. – №: 4. - С. 168.

4. Starr, F. Afghanistan beyond the Fog of Nation Building; Giving Economic Strategy a Chance, Washington: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2017. – С. 9.

5. Rajiv, B. India and Central Asia; Exploring New Horizons for Cooperation. New Delhi: Indian Council of World Affairs. – 2014. – С. 32-35.

ҷойгоҳи Туркияро дар масоили мухталифи рақобати қудратҳои ҷаҳонӣ дар минтақаи ОМ мавриди баррасӣ қарор додааст. Довуд Уғлу муътақид аст, ки ҷойгоҳи геополитикии Туркия дар ҷаҳони имрӯз шоистаи он кишвар набуда, ба хотири таърих ва мавқеияти ҷуғрофиёии он, стратегияҳои мушаххаси геополитикии навро бояд таҳия намояд.¹ Дар назари вай, Туркия аз он даста қудратҳои минтақавиест, ки дар оянда метавонад ба як қудрати ҷаҳонӣ табдил шавад. Зеро, Туркия на танҳо нуқтаи пайванди минтақаҳои Ғарби Осиё, Осиёи Марказӣ, Кавказ, Халиҷи Форс ва Баҳри сиёҳ буда, балки нфузуи геополитикии худро дар минтақаҳои мазкур бояд густариш диҳад ва аз пайи саҳми байналмилалӣ худ муқобили рақобати абарқудратҳо дар минтақа бошад.²

Илова бар китобҳо зикршуда, ки баёнкунандаи аслитарин паҳлуҳои масъалаи рақобати қудратҳои байналмилалӣ дар ОМ аз нигоҳи қудратҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ мебошанд, асарҳои илмӣ дигаре низ дар ин замина мавҷуданд, ки дигар паҳлуҳои масъалаи мазкурро мавриди таҳқиқи илмӣ қарор додаанд.

Масалан Ҳайдаров Рустам Ҷурабоевич дар китобҳо, монографияҳо ва мақолаҳои илмӣ худ нақши хусусиятҳои геополитикӣ ва манфиатҳои зиддиятҳои қудратҳои ҷаҳониро дар рақобатҳои сиёсиашон баррасӣ намуда, равандҳои геополитикии минтақаро бо нозуқиҳои он таҳлили илмӣ кардааст. Инчунин, Зокиров Гулмаҳмад дар наватарин асари илмӣ худ ба номи «Хуросони Бузург» яке дигар аз паҳлуҳои ин масъала, ки таъсири фарҳангу тамаддун ва қидмати таърихӣ кишварҳо бар раванди фаъолияти муосири геополитикии онҳо мебошад, мавриди арзёбии илмӣ қарор додааст. Ба назари ин муҳаққиқ, илова бар омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, амниятӣ ва ғайра тамаддуну фарҳанг ва собиқаи таърихӣ ҳар кишвар дар ҷараёни масоили геополитикии муосири он дар равобити ҷаҳонӣ таъсири ҷиддӣ ва таъйинкунанда доранд.

Робитаи таҳқиқот бо мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар ҷаҳорҷубаи татбиқи нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ шӯбаи Масоили сиёсии муносибатҳои байналмилалӣ Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон доир ба проблемаҳои сиёсии муносибатҳои байналмилалӣ, инкишофи глобалӣ ва минтақавӣ иҷро шудааст.

Объекти таҳқиқоти диссертатсионӣ рақобати қудратҳои байналмилалӣ дар Осиёи Марказӣ мебошад.

1. Довудуглу, А. Стратегическая глубина; позиция Турции на международной арене. – Истанбул: 2001. – С. 46.

2. Ҳамон ҷо, С. 68-70.

Предмети таҳқиқот таҳлили паҳлуҳои мухталифи масъалаи рақобати қудратҳои минтақавию байналмилалӣ дар ОМ, инчунин дурнамои инкишофи сиёсӣ, иқтисодӣ, илмӣ ва фарҳангии минтақаи мазкур дар ояндаи низоми муносибатҳои ҷаҳонӣ мебошад.

Мақсади таҳқиқот. Ҳадафи кори диссертатсионӣ баррасӣ ва таҳқиқи масъалаи заминаҳо ва омилҳои пайдоиши рақобати қудратҳои байналмилалӣ дар минтақаи ОМ мебошад. Инчунин баррасии илмӣ дурнамои фаъолияти давлатҳои минтақа ба ҳайси объекти амалкунанда дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ яке дигар аз мақсадҳои асосии диссертатсияи пеш рӯ аст.

Вазифаҳои таҳқиқот чунин таъйин карда мешаванд:

1. Баррасии илмӣ ҷанбаҳои методологии мавзӯи кори диссертатсионӣ ва таҳлили парадигмаҳои асосӣ дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ;
2. Омузиш ва таҳқиқи ҷойгоҳи минтақаи ОМ дар назарияҳои геополитикии муносири байналмилалӣ;
3. Таҳқиқи заминаҳои ҳузур ва рақобати Федератсияи Русия дар минтақаи ОМ;
4. Таҳқиқи заминаҳои ҳузур ва рақобати Ҷумҳурии мардумии Чин дар ОМ;
5. Таҳқиқи заминаҳои ҳузур ва рақобати Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар минтақаи ОМ;
6. Баррасии дурнамои рушди сиёсӣ-иқтисодии кишварҳои ОМ ҳамчун объекти амалкунанда дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ;
7. Таҳлилу баррасии таъсири масъалаи илму фарҳанг ва ҳувияти таърихӣ тамаддунӣ бар дурнамои минтақаи ОМ дар ояндаи низоми муносибатҳои байналмилалӣ.

Фарзияи таҳқиқот. Оиди фарзияи таҳқиқи масъалаи рақобати қудратҳои байналмилалӣ дар ОМ чунин гуфтан ба маврид аст, ки минтақаи ОМ ҳам аз лиҳози сиёсӣ иқтисодӣ ва геополитикӣ ва ҳам аз назари таърихӣ фарҳангӣ ва тамаддунӣ дорои ҷойгоҳ ва аҳамияти бисёр вижа мебошад, ки ҳамин амр сабаби таваҷҷуҳи беш аз андозаи қудратҳои ҷаҳонӣ ба самти минтақаи мазкур аз асрҳои гузашта то ба имруз шудааст. Муаллифи диссертатсия муътақид аст, ки минтақаи ОМ бо таваҷҷуҳ ба истеъдоду зарфиятҳои баланди сиёсӣ ва ҷуғрофиёӣ, ки дорад зимни ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои худ метавонад ҷойгоҳи вижаеро дар равандҳои ҷаҳонӣ ҳамчун объекти амалкунанда да даст оварад.

Роҳҳои расидан ба чунин ҷойгоҳе аз назари муаллиф ба ҳуди кишварҳои ОМ вобастагӣ дорад. Ҳангоме, ки қудрате меҳаҳад дар минтақаи ОМ нуфуз дошта

бошад ва барои анҷоми он ҳозир аст бо мушкилоти фаровоне мувоҷеҳ шавад, маълум аст, ки эҳтиёҷмандиҳо ва саъфҳое дорад, ки меҳодад онҳоро аз минтақаи мазкур бароварда созад. Ба назари муаллиф, кишварҳои минтақа метавонанд дар сурати ҳамбастагӣ ва ҳамгироии ҳамаҷониба ва таваҷҷуҳ ба истеъдодҳои дарунии худашон аз ин камбудииҳо ва заъфҳо дар ҷиҳати таъмини манофеи миллии худашон истифода баранд.

Доираи таърихӣ таҳқиқот. Таҳқиқи масъалаи рақобати қудратҳои байналмилалӣ дар минтақаи ОМ вобаста ба миқдори аҳамияти он, аз давраҳои пешин оғоз ёфта, то имрӯз ба шеваҳои гуногун идома дорад.

Давраи аввал, ба чараёни рақобатҳои миёни Империяи Русия ва Британияи Кабир бармегардад, ки баъдҳо ба “бозии бузург” маъруф шуд. Ин рақобатҳо тақрибан дар тамоми асри 19-ум дар ҳоли анҷом буда, то сукути Аморати Бухоро ва пас аз он, то октябри 1917 идома доштааст.¹

Давраи дувум, аз миёнаи асри 20-ум то аввали асри 21-умро шомил шуда, ду қудрати бузурги дунё пас аз ҷанги ҷаҳонии дувум, яъне ИМА ва ИШ тарафҳои ин рақобати геополитикӣ дар минтақа буданд. Албатта баъзе бозингароне ҳамчун Британия, Фаронса ва Чин низ вучуд доштанд, ки меҳостанд сахме дар ин бозиҳо ба даст оваранд.²

Аммо давраи севуми ин рақобатҳо пас аз поёни “ҷанги сард” то ба имрӯзро шомил мешавад. Ин давра ба хоҳири вижагӣҳое, ки дорад аз муҳимтарин давраҳои таърихи муносири минтақаи ОМ ба шумор меравад. Бо ғурупошии яке аз ду абарқудрати ҷаҳон, “ҷанги сард” низ поён ёфта, чанд кишвар бо эълони худуду марзҳои мушаххас ва давлатҳои мустақил худро дар нақшаи сиёсии ҷаҳон ворид карданд. Ин масъала сабаби тағйироти муҳиме дар низоми геополитикии ҷаҳонӣ гашта, заминаҳои пайдоиши рақобати қудратҳои бузургро дар минтақаи ОМ фароҳам намуд. Ғарб ба намоёндагии Амрико минтақаи геополитикии ҷадидро барои манфиатҳои гуногунҷанбаи худ ёфта буд. Аз тарафи дигар, Русия низ асосан намерост минтақаеро, ки ҷандин даҳоҳо дар қолаби ИШ бар он тасаллут дошт, аз даст диҳад.³ Густариши қудратҳои навапайдо дар нақшаи геополитикаи ҷаҳонӣ, монанди Чин, Ҳиндустон, Туркия ва ҳамчунин ҳодисаҳои 11-уми сентябри соли 2001 ва ғайра, аз ҷумлаи он тағйироти асосии ҷаҳони муносиранд, ки дар бозиҳои геополитикии ин минтақа низ таъсироти

1. Pitter, H. The Great Game. USA: Kodansha, 1992, C 1-3.

2. Ҷон, Ёнг. Ҷанги сард, Сулҳи сард. Тарҷуман И. Иззатӣ. - Техрон: Қумас, 1384х. - С. 363-364.

3. Richard, S. Russian Politics and Society. London: Routledge, 2002. - C. 355.

бевоситаи худро гузоштаанд, ки доираи таърихӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ низ марбут ба ҳамин давра мебошад.

Аҳамияти назариявӣ ва илмию амалии диссертатсия дар он аст, ки натиҷаҳо ва хулосаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ он ҳамчун дастовардҳои муҳим дар муносибати миёни кишварҳои ОМ бо кишварҳои ҷаҳон мавриди истифода қарор гирифта метавонанд. Инчунин, кори диссертатсионӣ мавсуф имконият дорад, ки ҷойгоҳи бисёр муҳиму стратегӣ минтақаи ОМ ва тавоноӣҳову истеъдодҳои бемисоли онро дар ҷумлаи масъалаҳои асосии ғуфтуғӯҳо ва таҳқиқоти илмӣ қарор диҳанд. Мавод ва масъалаҳои умумии таҳқиқот, ки дар раванди кори илмӣ ба даст омадаанд, фаҳмиши навро дар хусуси дарки шароити ҳаётан муҳими минтақаи ОМ муқобили қудратҳои байналмилалӣ ва манфиатҳои гуногуни онон ба хонанда медиҳад. Бар ҳамин асос, натиҷаҳои таҳқиқот аҳамияти илмӣ-амалӣ ва назариявӣ бисёр муҳим дошта, ҷиҳати таҳлилу баррасии дурнамои ҳамгироии минтақавию байналмилалӣ ва рушду инкишофи давлатҳои ОМ дар ҳамаи арсаҳо мусоидат менамоянд. Мазмуни асосии диссертатсияро дар таҳқиқоти минбаъда оид ба масъалаҳои сиёсӣ геополитикии минтақаи ОМ ва муносибат бо қудратҳои ҷаҳонӣ истифода бурдан мумкин аст.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Дар раванди таҳқиқоти мавзӯҳои илмӣ диссертатсия, муаллиф усулҳои фалсафӣ, сиёсӣ таҳлилӣ, интиқодӣ, муқоисавию байнифанӣ, функционалии таркиботӣ ва институтсионалиро истифода намуда, ки ба омӯзиши ҳамаҷонибаи масъалаи мавриди назари диссертант мусоидат менамоянд. Илова бар ин, дар таҳқиқоти диссертатсионӣ таҳлили илмию таърихӣ ва сиёсӣ геополитикӣ, баррасии сохториву арзишии ҳуҷҷатҳо, санадҳо ва маводҳои илмӣ сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ғайра мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Дар масъалаи вижагиҳои тавсифӣ таърихи масъалаи рақобати қудратҳои байналмилалӣ дар ОМ, ки худ ҳамчун яке аз асосҳои методологии таҳқиқот маҳсуб меёбад, раванди шаклгирӣ ва оғози пайдоиши чунин рақобатҳо дар доираи асри гузашта то ба имруз мавриди баррасии илмӣ қарор гирифт. Зеро, бидуни анҷоми чунин коре, таҳлили давраи муносири рақобати қудратҳо дар ОМ ба таври саҳеҳ ва дуруст имконпазир намебошад.

Таҳлили баъзе усулҳои фалсафии масъалаи рақобати қудратҳои ҷаҳонӣ дар ОМ, ки дар диссертатсия ба ҳубӣ нишон дода шуда, ба ин хотир аст, ки иҷрои таҳқиқоти илмӣ бидуни ҳалли баъзе масъалаҳои фалсафӣ ва зербиноҳои ақлию таҷрибии онҳо муҳаққақ нахоҳад шуд. Масалан, таҳлили фалсафӣ-сиёсии

парадигмаҳои соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ вобаста ба ҳамин методи таҳқиқотӣ дар диссертатсия анҷом шудааст.

Чанбаи дигари муҳими масъалаи методоллоғии таҳқиқоти диссертатсионӣ, методологияи функционалии таркиботӣ мебошад. Ин методология рафтори тарафҳои сиёсиро чиҳати фаҳми падидаҳои муҳим дар арсаи ҷаҳонӣ баррасӣ ва таҳлил менамояд. Зеро, рафтори тарафҳои сиёсӣ ва қудратҳои байналмилалӣ дар равобити ҷаҳонӣ ҳамчун сарчашмаи пайдо шудани падидаҳо, амалҳои сиёсӣ, мочароҳо ва ҳодисаҳои гуногуни сиёсӣ иҷтимоӣ дониста шуда, дар муқобил бо рафтори кишварҳои ОМ ба монанди объекти амалкунанда аз нигоҳи ин методология мавриди таҳлили илмӣ қарор мегиранд. Нақши институтҳо ва ниҳодҳои сиёсӣ дар диссертатсия низ аз нигоҳи методологияи институтсионалӣ таҳлилу баррасии илмӣ шудаанд. Пас, функсияҳо ва хусусиятҳои сиёсии рафтори инсон ва ниҳодҳову институтҳои сиёсӣ, инчунин ҳадафҳову манфиатҳои гуногунчанбаи онҳо дар низоми равобити ҷаҳонӣ асоси таҳқиқот дар ин методология ба ҳисоб меояд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Чиҳати таҳқиқи ҳамаҷонибаи мавзӯ ва кушодани чанбаҳои калидии он муаллиф аз сарчашма ва манбаъҳои мавҷудбуда ба таври васеъ истифода бурдааст, ки онҳоро метавон ба гуруҳҳои зерин тақсим намуд:

Ба гуруҳи якум, ҳуҷҷатҳои сиёсӣ дипломатӣ, санаду эълумия, аҳдномаҳои байналмилалӣ монанди, «Стратегияи Иттиҳоди Аврупо дар бораи муносибат бо Осиёи Марказӣ», «Санади Сиёсати Хориҷӣ ва Дифои Миллии Ҷумҳурии Мардумии Чин дар асри чаҳид», «Санади Сиёсати Хориҷии Федератсияи Русия», «Ҷузориши Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Ҳиндустон», «Стратегияи Вазорати корҳои хориҷии ИМА дар бораи Осиёи Марказӣ», «Қарори таъсиси Иттиҳоди давлатҳои мустақил», «Қарори таъсиси Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё» ва дигар санаду меъёрҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ¹, ки ба мавқеъҳои сиёсӣ геополитикии қудратҳои ҷаҳонӣ дар бораи ОМ ишора доранд, ворид мегарданд.

Гуруҳи дуюм сарчашмаҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва ҷуғрофӣ, ки таъриху фарҳанг ва тамаддуни ОМ, собиқаи рақобати қудратҳои ҷаҳонӣ дар минтақаи ОМ, давраҳои ташаккули масъалаҳои геополитикии ОМ дар асри гузашта,

1. Commonwealth of Independent States. "http://www.cisstat.com/eng/cis.html", 01.12.2010, 24с. // Council of the European Union. Relations with Central Asia, Council Conclusions on the EU Strategy for the Central Asia. "http://www.consilium.europa.eu", 2015, 8с. // Ҷузориши Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Ҳиндустон-2016-2017. Деҳлӣ Нав: Вазорати корҳои хориҷа, 2017, 332с. // Давлатҳои аъзои Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё. "http://www.eaunion.org/?Lang=en#about-countries", 05.08.2015. // Санади Сиёсати Хориҷӣ ва Дифои Миллии Ҷумҳурии мардумии Чин дар асри чаҳид. Пекин: Дафтари иттилооти шӯрои давлатии Ҷумҳурии Мардумии Чин, 2019, 54с. // Киссинҷер, Х. Дипломатияи Амрико дар асри 21. Тарҷуман А. Роҳнамани. - Техрон: Аброни муосир, 1381х, 504с. // Шафەر, Б. Кавқоз ва ноҳияи Хазар; дарки сиёсати ИМА. "New life". – 2001. – №: 10, 18с. // Путин, Владимир. Фармони Санади Сиёсати Хориҷии Федератсияи Русия. - М: 2016, № 640.

равандҳои геополитикии муосир дар минтақаи ОМ, ҷойгоҳи минтақаи ОМ дар назарияҳои геополитикии муосир ва ғайра, ки дар асарҳои донишмандони мухталиф намоён гаштааст, мавриди омузиши васеъ қарор гирифтааст.¹

Ба ғуруҳи сеюм осори иллии он зумра муҳаққиқоне шомил мешаванд, ки асосҳои мафҳумҳои илмӣ-амалӣ, мафҳумҳои сиёсӣ-фалсафӣ, масъалаҳои назариявӣ-методологӣ ва таҳлили предметҳои илмии соҳаи муносибатҳои байналмилалиро анҷом додаанд, дохил мешаванд.²

Ғуруҳи чаҳорумро асарҳои илмие ташкил медиҳанд, ки раванҳои сиёсии минтақаи ОМ-ро мушаххасан ба таври амиқ аз назари қудратҳои минтақавию байналмилалӣ аз ҷумла, “Четвертая политическая теория; Россия и политические идеи XXI века”, “Russian Diplomacy and the Challenges of the 21st Century”, “Чин ва Осиёи Марказӣ”, “Амният дар Осиёи Марказӣ”, “In Defence of Greater Central Asia”, “India and Central Asia; Exploring new Horizons for Cooperation”, “Стратегическая глубина; позиция Турции на международной арене”³ ва ғайра мавриди арзёбӣ қарор додаанд.

Ба ғуруҳи панҷум китобҳо ва мақолаҳои илмӣ-таҳлилий, ки наватарин таҳлилҳо ва мавқеъҳои сиёсӣ геополитикии донишмандон ва муҳаққиқони ин соҳаро перомуни таҳаввулоту байналмилалӣ дар бар мегирад, шомил мешаванд. Дар ин даста аз ҷумла ба “Бархурди тамаддунҳо”, “Поёни таърих”, “Ҳувият” “Шикасти бузург”, “Таваҳхуми бузург; руёҳои либерал ва воқеиятҳои байналмилалӣ”⁴ ва ғайра метавон ишора намуд.

1. Resized, A. The Specter of a New «Great Game» in Central Asia. “Foreign Service Journal”. – 2002. – №: 11, 12с. // Бартолд, В.В. Таърихи туркҳои Осиёи Марказӣ. Тарҷуман Ғ, Ҳусайнӣ. – Техрон: Тус, 1376х, 418с. // Ёров, А.Ш. Осиёи Марказӣ дар низомии нави муносибатҳои байналмилалӣ. – Душанбе: 2016, 147с. // Аҳмадиён, Ш. Визагҳои ҷуғрофиёии кишварҳои Осиёи Марказӣ. – Машҳад: 1378х, 422с. // Илоҳа, К. Сиёсат ва ҳукумат дар Осиёи Марказӣ. – Техрон: Самт, 1376х, 188с. // Victor, D. Water in Central Asia; Past, Present, Future. – CRC. 2011, 432с. // Mackinder, H.J. Democratic Ideals and Reality. New-York: Norton and Company, 1962, 227с. // Mackinder, H.J. The Geographical Pivot of History. “The Geographical Journal” – 2004. – №: 4. – С. 432. // Spyckman, N. The Geography of the Peace. New York: Harcourt, Brace and Company. – 1944. – С. 88-94. // Cohen, S.B. Geopolitical in the New World Era. USA: West View Press, 1994. – С. 23-28.

2. Валтер, Ҷ. Мантиқи равоҷи байналмилал. Тарҷуман Д, Ҳайдарӣ. – Техрон: Вазорати қорҳои қорича. – 1373х. – 311с. // Конт, В. Воқеаҳои сиёсӣ байналмилал. Тарҷуман М, Соғарӣ. – Ҳамадон: Мухотаб. – 1397х. – 560с. // Нитше, Ф. Воля к власти. М: Культурная революция. – 2005. – 880с. // Олим, А. Бунёди илми сиёсат. – Техрон: Най. – 1373х. – 391с. // Поппер, К. Мантиқи иқтисодии илмӣ. Тарҷуман Ҳ, Камолӣ. – Техрон: Илмӣ ва фарҳангӣ. – 1370х. – 356с. // Ҳолиств, К.Ч. Маботии таҳлили сиёсӣ байналмилал. Тарҷуман Б. Мустақимӣ. – Техрон: Дафтраи мутолиоти сиёсӣ ва байналмилалӣ. – 1373х. – 794с. // Чон, Б ва Смит, С. Чаҳонишудани сиёсат; равоҷи байналмилал дар асри навин. Тарҷуман А, Роҳаманӣ. – Техрон: Аброни муосир. – 1388х. – 636с. // Alexander, W. Social theory of International politics. Cambridge: Cambridge University Press. – 1999. – 450с.

3. Дугин, А. Четвертая политическая теория; Россия и политические идеи XXI века. СПб: 2009. – Амфора, –352с. // Lavrov, S. Russian Diplomacy and the Challenges of the 21st Century. “International Relations”. – 2012. – №: 58, 11с. // Чинг, Ч ва дигарон. Чин ва Осиёи Марказӣ; муносибати сиёсӣ, иқтисодӣ ва амниятӣ. Тарҷуман М, Умедворинӣ. – Техрон: Муассисаи Мутолиоти баҳри Хазар. – 1379х. – 406с. // Алисон, Р ва Чонсон, Л. Амният дар Осиёи Марказӣ. Тарҷуман М, Дабирӣ. – Техрон: Дафтраи мутолиоти сиёсӣ ва байналмилалӣ. – 2003. – 376с. // Mavlonov, I. India's Geopolitical Interests in Central Asia and Economic Diplomacy. “India and Central Asia” New Delhi: Indian Council of World Affairs. – 2014. – 14с. // Meena, S.R. India's Interest in Central Asia. “Strategic Analysis”. – 2001. – №: 36, 16с. // Довудуглу, А. Стратегическая глубина; позиция Турции на международной арене. Тарҷуман М. Нухӣ. – Техрон: Амир Кабир. – 2001. – 560с. // Starr, F. In Defense of Greater Central Asia. Washington: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. – 2008. – 240с. // Starr, F. A Partnership for Central Asia. “Foreign Affairs”. – 2005. – №: 4. – 235с.

4. Фукуяма, Ф. Ҳувият; Сиёсати ҳувияти кунунӣ ва муқоризаи барои расмият шинохтаи шудан. Тарҷуман Р, Қаҳрамонпур. – Техрон: Пажӯҳишҳои таҳқиқоти роҳбурдӣ. – 2019. – 192с. // Бжезинский, З. Шикасти бузург. Тарҷуман С, Саидӣ. – Техрон: Иттилоот. – 1369х. – 363с. // Хантингтон, С. Столкновение цивилизаций. – Мидгард: АКТ. – 1996. – 576с. // Мершаймер, Ч.Ч. Таваҳхуми бузург; Руёҳои либерал ва воқеиятҳои байналмилал. Тарҷуман М. Баротӣ. – Техрон: Аброни Муосир. – 2019. – 352с.

Дар маҷмуъ таҳлилу баррасии мавзуи диссертатсионӣ имконият медиҳад, ки дар бораи масъалаи рақобати қудратҳои байналмилалӣ дар ОМ, заминаҳо ва омилҳои пайдоиши он, иқдоми кишварҳои ОМ ҳамчун объекти амалкунанда муқобили қудратҳо, нақшу ҷойгоҳи ОМ дар дурнамои ояндаи низоми ҷаҳонӣ, таъсири падидаи илму фарҳанг ва ҳувиёти таърихӣю тамаддунии миллатҳои ОМ бар равандҳои геополитикии байналмилалӣ ва ғайра, ки то ба имруз перомунӣ онҳо таҳқиқоти илмӣ зиёде сурат гирифтааст аммо, бо вучуди ин ҳама осори илмӣ фаровон, баъзе аз онҳо ба таври бояду шояд, натавонистанд масъалаи таҳқиқотиро махсусан дар бораи минтақаи ОМ қаноатмандона мавриди арзёбии илмӣ қарор диҳанд. Зеро раванди таҳаввулоти ҷаҳонӣ ва ҳодисаҳои сиёсӣю геополитикии минтақаи ОМ доиман дар ҳоли тағйироти сареъ ва нав ба нав ҳастанд, ки ҷараёни таҳқиқоти илмӣ ва пешбиниҳои ҳодисаҳои ояндаро барои муҳаққиқону таҳлилгарон миқдоре душвортар аз пеш мегардонад.

Навовариҳои илмӣ-таҳқиқотӣ:

1. Ҷанбаҳои методологии масъалаи рақобати қудратҳо дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ бо методи функционалии таркиботӣ ва институтсионалӣ, инчунин бо усулҳои муқоисавӣ ва байнифаннӣ мавриди баррасии қарор гирифта, алоқамандии он бо парадигмаҳои асосии ин соҳа дар тули як асри охир таҳлилу баррасии илмӣ шудааст;
2. Ҷойгоҳи минтақаи ОМ дар назарияҳои геополитикии муосир бо дар назар гирифтани манфиатҳои ҳадафҳои қудратҳои ҷаҳонӣ ва нақши кишварҳои минтақа ҳамчун объекти амалкунанда дар арсаи байналмилалӣ мавриди таҳқиқи илмӣ қарор гирифтааст;
3. Омилҳои ва ҷанбаҳои гуногуни рақобати Русия пас аз ғурупошии ИШ бо таваҷҷуҳ ба равандҳои дар ҳоли гузариши ҷанд соли охири минтақаи ОМ дар мувоҷиҳа бо дигар қудратҳои ҷаҳонӣ таҳлилу баррасӣ шудааст;
4. Заминаҳо ва омилҳои мухталифи рақобати Чин ва баъзе кишварҳои, ки дар ростои ғаёлиятҳои он дар минтақаи ОМ ҳузур доранд, муқобили қудратҳои дигар мавриди баррасӣ қарор гирифтааст;
5. Омилаҳои гуногунҷанбаи рақобати ИМА ва баъзе ҳампаймононаш, монанди ИА, НАТО, Туркия ва ғайра дар ОМ муқобили қудратҳои минтақавию ҷаҳонӣ таҳқиқу баррасӣ шудааст;
6. Дурнамои ояндаи рушди сиёсӣ-иқтисодии минтақаи ОМ ҳамчун объекти амалкунанда дар арсаи байналмилалӣ аз нигоҳи илмӣ-амалӣ мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор гирифтааст;

7. Таъсири илму фарҳанг ва тамаддуни қадими минтақаи ОМ бар дурнамои геополитикии он дар арсаи ҷаҳонӣ ба таври илмӣ баррасӣ шудааст.

Нуктаҳое, ки ба дифоъ пешниҳод мешаванд:

1. Масъалаи рақобати қудратҳои байналмилалӣ дар ОМ-ро ҳамчун яке аз падидаҳои муҳимми низоми муносибатҳои байналмилалӣ метавон дар алоқамандӣ бо самтҳои гуногуне чун ҳуқуқ, иқтисод, сиёсат, ҷуғрофиё, равоншиносӣ, ҷомеашиносӣ ва ғайра баррасӣ намуд. Чунин мухталиф будани мавзӯот ва пайвандҳои мавзуи диссертатсия бо дигар донишҳо, таҳлилу баррасии падидаҳои онро печидатар мегардонад. Бо таваҷҷуҳ ба аҳамияти сиёсӣ, иқтисодӣ, геополитикӣ ва стратегии ОМ, мавзӯи мавриди таҳқиқи диссертатсия аз нигоҳи методологияҳои мухталиф ҳамчун функционалии таркиботӣ ва институтсионалӣ ва парадигмаҳои илмии гуногуни ин соҳа, аз ҷумла идеализм, реализм, либерализм ва идеализми нав мавриди таҳлил қарор гирифта, дар ниҳоят мавқеи илмии муҳаққиқ баён шудааст.
2. Минтақаи ОМ бо қарор гирифтани дар нуктаи ҳассоси ҷуғрофиёӣ, ки чанд нуктаи муҳимми дунёро ба ҳам мепайвандад, дорои манобеъ ва захираҳои арзишманд аз ҷумла, сарчашмаҳои обӣ, захираҳои энергетикӣ, кӯҳхову баландиҳои стратегӣ ва ғайра мебошад. Ин масъала таваҷҷуҳи қудратҳои бузурги ҷаҳонро ба он ҷалб намуда, минтақаи мазкурро дар низоми нави муносибатҳои ҷаҳонӣ ба як нуктаи муҳимми геополитикию стратегӣ табдил додааст. Баъзе масъалаҳо монанди, ихтилофоти марзӣ, сарчашмаҳои обӣ, тақсмоти ҳоси соҳаҳои иқтисодии кишварҳои минтақа, ки аз замони ИШ боқӣ мондаанд, ҳамчунин майли баъзе давлатҳои минтақа ба ҳамкорӣ ва доду гирифти сиёсӣ иқтисодӣ бо баъзе қудратҳои бузурги ҷаҳон, омилҳои ҷалби рақобати қудратҳо маҳсуб мешаванд.
3. Асосан, рақобати қудратҳои байналмилалӣ дар ОМ сарфи назар аз объектҳои субъектҳо ва заминаҳои натиҷаҳои он, як масъалаи манфӣ ва хатои стратегӣ ба ҳисоб меравад. Барои ҳеҷ шахсе қобили пазириш нест, ки кишваре бихоҳад фаъолиятҳо ва рақобатҳои худро дар минтақа ё кишвари дигаре бо услубҳои таҳмилшуда аз ҷониби қудратҳои бегона ба роҳ монад. Ба ҳамин далел, рақобати қудратҳои байналмилалӣ дар ОМ ба хоҳири зарарҳои бешумор ва ғайриандеки он мавзӯи ғайризарурӣ ва таҳаммулношаванда мебошад. Зеро, боиси маҳрум шудани кишварҳои минтақа аз ҳуқуқи озодиҳо ва захираҳои моддию маънавии онҳо гашта, асосҳо ва пояҳои рушду инкишофи онҳоро заиф мегарданд. Ба он хотир, ки вақте чанд бозингари хориҷӣ дар

минтақа ба рақобат пардозанд, қатъан манофеъ ва ҳадафҳои худро асоси ҳамаи фаъолиятҳо қарор хоҳанд дод. Мавриди зикр аст, ки таомул ва ҳамкорӣ бар асоси ниёзҳову манфиатҳои муштарак ва мутақобил бо ҳар кишваре дар дунё аз масъалаи зикршуда комилан фарқ дорад. Зеро, дар таомули мутақобил ҳам ниёзҳо ва ҳам манфиатҳо ба таври яксон дида шуда, тарафайн ба таври муштарак ҳадафҳо ва манфиатҳои худро пайгирӣ менамоянд.

4. Роҳкорҳо ва стратегияҳои мухталифе барои муқобила бо зарарҳои рақобати қудратҳо дар ОМ мавҷуданд, ки муҳимтарини онҳо мувофиқ бо хусусиятҳои сиёсӣ геополитикӣ ва фарҳангии тамаддунии минтақа, масъалаи ҳамгироии минтақавӣ мебошад. Дар воқеъ, ҳамгироии минтақавӣ як сиёсат ё тактика набуда, балки он як стратегия ва роҳкори амалии дарозмуддат барои эҷоди таҳаввулотӣ асосӣ дар масъалаҳои мухталифи минтақа аз ҷумла, сиёсат, иқтисод, амният, илм, фарҳанг ва ғайра маҳсуб мешавад. Яъне, фаъолиятҳо ва амалкардҳои сиёсӣ стратегӣ кишварҳои минтақа дар сатҳи дохилию хориҷӣ, ба тарафи истеъдодҳои қудратманди дарунии худ ҷалб шуда, ҳадафҳо ва манофеи минтақаро тавре танзим менамоянд, ки пешрафти ҳамҷонибаро кафолат диҳанд. Албатта, ҳамгироии минтақавӣ ба маънои таомул накардан бо қудратҳои хориҷ аз минтақа нест, балки дар раванди таомул бо ҷаҳон, арзишҳо ва манофеи сиёсӣ геополитикии минтақа бояд асоси фаъолиятҳо бошанд. Тавре ки Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳаракат дар масири ҷаҳонишавӣ ва пайгирӣ намудани манофеи миллию минтақавиро дар якҷоягӣ таъкид менамоянд,¹ диссертатсияи пеши ру низ анҷоми чунин кореро ҳамчун стратегияи асосӣ ва муҳимтарин роҳкори муқобила бо зарарҳои нуфузи қудратҳои ҷаҳонӣ дар минтақа мавриди баррасии илмӣ қарор додааст.
5. Дар равобитаи байналмилалӣ ҳеҷ чараёну андешаи сиёсӣ наметавонад бидуни барномарезии оянда бақои худро кафолат диҳад. Дурнамои инкишофи сиёсӣ иқтисодӣ ва геополитикии минтақаи ОМ, бояд тавре танзим гардад, ки қудратҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ ба баҳонаи ҳамкориҳои чандҷониба дар арсаҳои гуногун, аз пайи нуфуз ва даҳолат дар соҳаҳои мухталифи сиёсӣ, иқтисодӣ ва ғайра набошанд. Ҷиҳати пешгирӣ аз ин масъала, зимни ба роҳ мондани муносибатҳои наздику васеъ бо қудратҳои ҷаҳонӣ, манфиатҳои миллию давлатӣ ва истеъдодҳои сиёсӣ геополитикии дарунии минтақа ҳамчун объекти амалкунанда дар арсаи ҷаҳонӣ бояд дар дараҷаи аввали барномаҳои давлатҳои минтақа қарор гирад. Сипас, тавассути рушди тавлиди

1. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва ҳаёти миллат. - Душанбе: Ирфон, 2002. - Ҷ. 2. - С. 43-45.

маҳсулоти дохилӣ, афзоиши баҳрабардорӣ аз неруи кори дохилӣ нисбат ба неруи кори хориҷӣ, тарбияи мутахассисон ва нухбагони илмӣ, интиқоли дониш ва шеваҳои истифодаи илмӣ аз технологияҳои навин ва ғайра, ба ҳадафҳои аз пеш таъйиншуда дар дурнамои ояндаи сиёсӣ-геополитикии минтақа метавон даст ёфт. Ҳамчунин, таваҷҷуҳ ба нуқтаҳои заъф ва осебҳои қудратҳо аз ҷумла, ниёзи фаровонашон ба энергетика ва ғайра чиҳати безараргардонии рақобати қудратҳо, зарурати инкорношудани мебошад;

6. Ҷанбаи муҳими дигар барои ба танзим даровардани дурнамои рушди минтақаи ОМ дар ояндаи низоми муносибатҳои байналмилалӣ, масъалаи илму фарҳанг ва арзишҳои таърихӣю тамаддунии минтақа мебошад. Бояд таваҷҷуҳ намуд, ки дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ илова бар омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, амниятӣ ва ғайра тамаддуну фарҳанг ва собиқаи таърихӣи кишварҳо низ дар ҷараёни масоили сиёсӣю геополитикиашон таъсири ҷиддӣ ва таъйинкунанда доранд. Ҷуноне, ки дида мешавад, баъзе дидгоҳҳо ва назарияҳои сиёсии муосир, аз ҷумла идеяи “Авруосиёгароӣ”, “Ҳувият”, “Бархурди тамаддунҳо” ва ғайра самти таваҷҷуҳи худро ба тарафи масъалаҳои фарҳангӣю тамаддунӣ ҳаракат додаанд, ки ин худ нишонаи таъсири масъалаи бениҳоят муҳими илму фарҳанг ва ҳувияти тамаддунии кишварҳо бар равандҳои сиёсӣю геополитикии онҳо мебошад.

7. Ба гуфтаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, фарҳангу тамаддуни як миллат, тамоми ҳастии он буда, эҳтиром ба арзишҳои миллию фарҳангӣ ва тамаддунӣ, ҳамчун зарурати зиндагӣ ва таомул бо низоми ҷаҳони муосир ба шумор меравад.¹ Яъне, ҳамаи ҳастӣю иқтидори як миллат, дар илму фарҳанги он хулоса шуда, қудрати он дар дигар арсаҳо бояд бар меҳвари илму фарҳанги он қарор гирад. Ба ҳамин хотир, қудратманд шудан дар арсаи илму фарҳанг, яъне қудратманд шудан дар соҳаҳои дигар. Ҳамчунин, аз байн бурдан ё заиф шудани қудрати илмию фарҳангии миллат, ба маънои дар ихтиёр гирифтани ҳамаи иродаву ҳокимияти он дар арсаҳои гуногун мебошад. Бинобар ин, кишварҳои ОМ-ро зарур аст, чиҳати тақвияти мафҳуми илму фарҳанг ва боло бурдани арзишҳои таърихӣю тамаддунии худ ҳамчун омили таъсиргузор дар арсаи ҷаҳонӣ, ҳама намуди талошу кӯшиши худро ба қор баста, манфиатҳои миллию минтақавӣю худро дар ҳамаи соҳаҳо соҳиб шаванд ва нақши шоистаи худро дар ояндаи низоми ҷаҳонӣ бозёбанд.

1. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва ҳаёти миллат. - Душанбе: Ирфон, 2002 - Ҷ. 2. - С. 43-44 // Эмомалӣ Раҳмон. Фарҳанг ҳастии миллат аст. - Душанбе: Матбуот, 2001, - С. 2.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи диссертатсия «Рақобати қудратҳои байналмилалӣ дар Осиёи Марказӣ, заминаҳо ва дурнамоҳо» мебошад ва бо шиносномаи илмии ихтисоси 6D050200 – Сиёсатшиносӣ (6D050204 – Проблемаҳои сиёсии муносибатҳои байналмилалӣ, инкишофи глобалӣ ва минтақавӣ), ки дар шӯъбаи Масоили сиёсии муносибатҳои байналмилалӣ Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ба анҷом расида, мутобиқати комили илмию мантиқӣ дорад.

Дарачаи эътимоднокии таҳқиқот, аз дақиқ будани маълумоти истифодашудаи муаллиф ва ҳаҷми мутаносиби маводи илмӣ-таҳқиқотии диссертатсия, инчунин коркарди натиҷаҳои таҳқиқот ва интишороти илмии довталаб, бармеояд. Хулосаҳои илмӣ ва тавсияҳои амалии натиҷаҳо, бар асоси таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ пешниҳод мешаванд.

Саҳми шахсии довталаб. Муайян кардани ҳадафҳо ва вазифаҳои омӯзиш, санҷиши манбаъҳои иттилоот, муайян кардани объект ва предмети таҳқиқот, муқаррар намудани масъалаҳои асосии таҳқиқот, коркард ва тафсири маълумоти бадастомада, муқаррароти назариявӣ ва методологӣ, тавсияҳо ва хулосаҳои дар диссертатсия овардашуда, натиҷаи таҳқиқоти мустақилонаи довталаб мебошанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Аз рӯйи мавзӯи диссертатсия муаллиф 6 мақола дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расонидааст. Инчунин нуктаҳои асосии таҳқиқот дар конференсияҳо ва семинарҳои гуногуни илмию амалии донишгоҳию ҷумҳуриявӣ, аз ҷумла: конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти ҚТ таҳти унвони «Нақши илмҳои гуманитарӣ дар рушди илм ва маорифи кишвар» (17 апрели соли 2021, Душанбе); конференсияи ҷумҳуриявӣ ва илмӣ-амалии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон бо унвони «Саҳми андешаҳои фалсафӣ ва иҷтимоӣ А.Баҳоваддинов дар рушди соҳаҳои илмӣ ҷомеа» (30 октябри соли 2021, Душанбе) ба тасвиб расидаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, тавсифи умумии таҳқиқот, се боб, ки дарбаргирандаи ҳафт зербоб аст, хулосаҳо, тавсияҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва рӯйхати адабиёт ва сарчашмаҳои илмӣ истифодашуда дар 270 номгӯй иборат мебошад.

ҚИСМҲОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Боби аввал диссертатсия – «**Асосҳои назариявӣ-методологии масъалаи рақобати қудратҳо дар муносибатҳои байналмилалӣ**», аз 2 зербоб иборат аст.

Зербоби якуми боби аввал – “**Методология ва парадигмаҳои асосии соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ**” – ро дар худ ҷой додааст.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар арсаҳои илмӣ методология ва равишҳои таҳқиқот мебошад, ки қорҳои илмӣ ҳар пажӯҳишгар бояд бар онҳо устувор гардад. Дар соҳаи сиёсатшиносӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ, ки давлатҳо, системаҳо, ниҳодҳо ва институтҳои сиёсии гуногун нақш мебозанд, методологияи функционалии таркиботӣ ва институтсионалӣ беш аз ҳама мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор гирифтааст. Ин методология рафтори инсонҳоро ҷиҳати фаҳми падидаҳои ҷомеа баррасӣ ва таҳлил менамояд. Тибқи ин нигоҳ, рафтори инсонҳо аз он ҷиҳат баррасӣ мешаванд, ки сарчашмаи падидаҳо ва мочароҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, ҳамон рафтори инсон дар ҷомеа мебошад. Пас, функсияҳо ва хусусиятҳои сиёсии рафтори инсон ва ниҳодҳову институтҳои сиёсӣ дар арсаи муносибатҳои байналмилалӣ асоси таҳқиқот дар ин методология ба ҳисоб меояд.¹ Таркибот ва сохтори амали иҷтимоии инсонҳо дар ҷомеа низ яке дигар аз асосҳои ин методология ба ҳисоб меравад. Яъне, амали инсон дар ҷомеа таркибот ва сохтори махсус ба худро дорад, ки андешаҳо ва амалҳои сиёсии инсонро шакл медиҳанд. Мақсади истифода аз ин методология дар улуми сиёсӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ, қорӣ намудани иқдоми амалӣ дар қанори қоидаҳои илмӣ ақлӣ мебошад. Ба ин маъно, ки дар дигар методологияҳо қушиш мешавад, то дар сатҳи ҷомеа қоидаҳо ва қонунҳои илмӣ ақлӣ ва таҳлили онҳо саҳми аслиро дошта бошанд. Аммо дар функционалии таркиботӣ ва институтсионалӣ паҳлуҳои муҳталифи зиндагии сиёсии мардуми як ҷомеа ба сурати амалӣ, таҷрибӣ ва созгор бо воқеиятҳои мавҷуди сиёсӣ байналмилалӣ таҳлил мегардад.²

Парадигмаҳои фикрӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ аз муҳимтарин масъалаҳои ин соҳа назди донишмандон ба ҳисоб меоянд, ки муҳимтарини онҳо, реализм ва идеализм мебошад.³ Дар назди реалистон инсон дорои як зоти бадсиришт буда, ки решаи ҳамаи ҷангҳову низоъҳояш дар ҷомеа ва ҷазои

1. Парсонс, Т. О структуре социального действия. М: Академический проект, - 2000, - С. 146. // Зокиров, Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. - Душанбе: Андалеб-Р, - 2015. - Ҷ.2, С. 318-319.

2. Зокиров, Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. - Душанбе: Андалеб-Р. - 2015. - Ҷ.2, С. 311. // Литтелл, Д. Табиӣ дар улуми иҷтимоӣ. Тарҷумаи Суруш, А. Техрон: Сирот. - 1373х. - С. 102.

3. Ниг: Дугин, А.Г. Международные отношения; парадигмы, теории, социология. М: Академический Проект, 2016. - С. 46-48 // Нуриддинов, П.Р. Сиёсати ҷаҳонӣ. Душанбе: Таъминотҷ, 2017. - С. 34-37.

муносибатҳои байналмилалӣ аз он сарчашма гирифтааст. Аммо идеалистон инсонро мавҷуди нексиришту сулҳталаб муаррифӣ намудаанд. Реалистон давлатҳоро дорои нақши асосӣ дар бозихи арсаи равобити ҷаҳонӣ донистаанд. Дар ҳоле ки идеалистҳо илова бар давлат, ниҳодҳои мардумӣ ва ғайридавлатиро ҳам дорои саҳму нақши ғаёл дар арсаи ҷаҳонӣ медонанд. Реалистон ҷангу низоъро миёни давлатҳои ҷаҳон як асли асосие медонанд, ки аз ниҳоди бади инсон реша гирифтааст. Вале идеалистҳо фазои асосии ҷаҳониро амниятӣ оромӣ ва сулҳу субот медонанд. Таодул ва баробарӣ дар назди реалистон аз тариқи ҷангу низоъ ба даст меояд, дар ҳоле ки идеалистҳо муътақиданд, ки аз роҳи таъмини сулҳу субот, ҳамоҳангию баробарӣ ҳосил мегардад. Реалистҳо доираи ахлоқро аз сиёсат комилан ҷудо дониста, аммо идеалистҳо онҳоро дар канори якдигарашон лозиму зарурӣ медонанд.¹ Парадигмаи реализми нав, ки дар давоми солҳои 70-ум ва 80-уми асри 20 матраҳ шуданд, миқдоре аз реализмҳои классикӣ фарқият дошта, баъзе идеяҳои онон дар боби давлат ва системаи равобити байналмилалӣ бо идеалистон, ки баҳси он пурра гузашт, мувофиқат менамояд.² Албатта пас аз “ҷанги сард” назарияҳои дигар дар сатҳи ҷаҳонӣ матраҳ шуданд, ки аз ҷумла ба назарияи “Поёни таърих”-и Фрэнсис Фукуяма, “Барҳӯрди тамаддунҳо”-и Самуэл Хантингтон ва ғайра метавон ишора намуд.

Зербоби дуввуми боби аввал – **“Ҷойгоҳи минтақаи Осиёи Марказӣ дар назарияҳои геополитикии муосир”**—ро муайян кардааст.

Осиёи Марказӣ зимни қарор гирифтани дар минтақаи ҳассоси ҷуғрофӣ, ки чандин нуктаи муҳимми дунёро ба ҳам мепайвандад, дорои манобеъ ва захираҳои бисёр арзишманд, аз ҷумла сарчашмаҳои обӣ, захираҳои энергетикӣ, кӯҳхову баландиҳои стратегӣ ва ғайра низ мебошад. ОМ дар назарияи «Қалби ҷаҳон»-и Меккиндер ҳамчун минтақаи марказӣ ва асосии геополитикӣ дар дунё шинохта мешавад, ки агар ҳар қудрате бар он тасаллут ёбад, дар натиҷа сабаб мешавад, ки битавонад бар ҳамаи дунё мусаллат гардад. Дар назарияи «Римленд»-и Спикмен низ барои ОМ аҳамияти вижа ва махсусе дар назар гирифта шудааст, ки ҳар қудрате агар битавонад худро ба ОМ пайванд бизанад, ба тамоми нуктаҳои асосӣ ва калидии геополитикаи дунё роҳи иртиботӣ пайдо менамояд. Минтақаи ОМ зимни инки ҷойгоҳи муҳимро дар назарияҳои геополитикии муосир монанди, «Қалби ҷаҳон»-и Меккиндер, «Римленд»-и Спикмен ва ғайра дорад, таваҷҷуҳи қудратҳои бузурги ҷаҳонро низ ба тарафи худ ҷалб намуда, ба як нуктаи геополитикию стратегии муҳим дар низоми

1. Ниг: Нуриддинов, Р.Ш ва Нуриддинов, П.Р. Назарияи муносибатҳои байналхалқӣ. Душанбе: Эр-граф, 2018. - С. 88-108.

2. Самиев, Х ва Муҳитдинов, Т. Гуфторҳо дар бораи назарияи равобити байналмилал. - Душанбе: Олами дониш, 2014. - С. 76-80

муносибатҳои байналмилалӣ табдил шудааст, ки диссертатсияи пеши рӯ аз пайи баррасии заминаҳои гуногуни ин масъала ва дурнамои ояндаи таҳаввулотӣ он мебошад. Русия аввалин кишваре буд, ки ба ин минтақа ҳамчун як макони таъмини манфиатҳои сиёсӣ ва иқтисодии худ таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Аз тарафи дигар, аз сабабе ки замоне ин минтақаро ҳамчун яке аз минтақаҳои зердасти ИШ дар даст дошт, худро соҳиби аввали ин ҳақ медонист. Кишвари Амрико низ аз дигар қудратҳои буд, ки барои дар ихтиёр гирифтани баъзе аз манобеъ ва захираҳои зикршуда ба баҳонаҳои гуногун талош менамуд, ки нуфузи худро дар онҳо густариш диҳад. Кишвари Чин ҳам ба хотири ҳамсоӣ бо ин минтақа ва манфиатҳои иқтисодӣ ва энергетикӣ, аз пайи касби саҳми худ аз ин бозии геополитикии нав буд. Баъзе аз қудратҳои минтақавӣ ва ниҳодҳои бонуфузи байналмилалӣ низ аз ҷумла, Туркия, Покистон, Ҳиндустон, Иттиҳоди Аврупо ва ғайра бо баҳонаҳои гуногун ба дунболи ҷойҳои худ дар минтақаи мазкур буданд.¹

Боби дуввуми диссертатсия – «**Омилҳои пайдоиши рақобати қудратҳо дар Осиёи Марказӣ**» аз 3 зербоб иборат аст.

Зербоби якуми боби дуввум – “**Заминаҳои рақобати Федератсияи Русия дар Осиёи Марказӣ**” номгузорӣ шудааст.

Пас аз ғурупоиши ИШ арсаи сиёсӣ-амниятӣ ва геополитикии минтақаи ОМ аз як қудрати ғолиб ва ягона ҳолӣ шуда, фазои минтақа омодаи ҳаргуна ҳодисаҳову воқеаҳои ногувор ва ғайри қобили пешбинӣ гашта буд. Зеро дар гузашта ин кишварҳо ҷузъи геополитикаи ИШ дар баробари қудратҳои дигар ба ҳисоб меомаданд, аммо пас аз зивולי ИШ, дигар қудратҳои бузурги ҷаҳонӣ барои нуфузу султа бар он ҷасорат пайдо намуда, ҷиҳати касби манфиатҳои гуногунҷанбаи худ иқдомоти зиёде анҷом доданд.²

Иқдомот ва фаъолиятҳои Русияро дар рақобат бо қудратҳои байналмилалӣ дар ОМ метавон чунин ҳулоса намуд. Русия, собиқаи нуфузи сиёсӣ геополитикӣ дар ин минтақаро тӯли солҳои дароз доштааст, ҷиҳати пайгирӣ намудани мақсадҳои геополитикӣ, сиёсӣ, стратегӣ, амниятӣ, иқтисодӣ, энергетикӣ ва ғайра, аз тариқи ташаббусҳову ибтикорҳои гуногун, монанди таъсиси ИДМ, СААД, ИИА ва (ЦА+1) дар минтақа фаъолият менамояд. Албатта, равшан аст, ки кишварҳои минтақа низ, ҳадафҳои хоси худро аз роҳҳои гуногун муқобили иқдомоти Русия пайгирӣ намуда, намегузоранд, фаъолиятҳои худро ба таври

1. Ёров, А.Ш. Осиёи Марказӣ дар низомии нави муносибатҳои байналмилалӣ. - Душанбе: 2016. - С. 8-10 // Аҳмадиён, Ш. Вижагиҳои ҷуғрофиёии кишварҳои Осиёи Марказӣ. - Машҳад: 1378х. - С. 46-50.

2. Ниг: Бжезинский, З. Шикасти бузург. Тарҷуман С. Саъидӣ. Техрон: Иттилоот, 1369х. - С. 321-325 // Шарипов, А.Н. Осиёи Марказӣ дар низомии геополитикии Русия; марҳилаҳои таърихӣ ва воқеият. “Илм ва фановарӣ” – 2014. – №: 2, С. 243.

комил ва озод анҷом диҳад.¹ Дар ниҳоят, хориҷ намудани нуфузи қудратҳои дигар, монанди ИМА, ИА ва НАТО аз маҳдудии нуфузи геополитикии минтақа, густариш додани нақшу ҷойгоҳи худ дар арсаҳои мухталиф, инчунин дур кардани кишварҳои минтақа аз иттиҳодҳову паймонҳои ғарбӣ ва ҷамъ намудани онҳо зеро ниҳодҳои шарқӣ, ки бо идеали авруосиёгароӣ² онро матраҳ намудааст, ҳадафҳои аслии Русияро дар минтақа ташкил медиҳанд.³

Дар зербоби дуввуми боби дуввум – **“Заминаҳои рақобати Ҷумҳурии мардумии Чин дар Осиёи Марказӣ”** мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст.

Ҷумҳурии мардумии Чин яке дигар аз қудратҳои барҷастаест, ки дар ҳамсоиягии минтақаи ОМ воқеъ шуда, ғаёлиятҳои фаровонро дар минтақа ба роҳ мондааст. Соҳаҳои мухталифи ғаёлияти Чин дар ОМ ба масъалаҳои зиёде бар мегардад, ки аз муҳимтарини онҳо метавон ба арсаи сиёсӣ, амниятӣ, иқтисодӣ, стратегӣ ва геополитикӣ ишора намуд. Манобеи фаровони энергетикӣ минтақа, ки аз муҳимтарини ниёзҳои Чин мебошад ва мубориза бо ифротгароӣ дар минтақаҳои марзӣ, ҳамчунин муқобила бо нуфузи геополитикии ИМА дар минтақа, асоситарин ҷанбаҳои ғаёлиятҳои Чин маҳсуб мегардад.⁴

Кишварҳои ОМ зимни истиқбол аз ҳама намудҳои ҳамкориҳо ва ибтикорҳо бо абарқудратҳои мавҷуд дар минтақа монанди Чин ва кишварҳои хориҷ аз он ҳамчун Ҷопон ва Кореяи Ҷанубӣ, ба назар мерасад манфиатҳои миллии худро дар дараҷаи аввал қарор медиҳанд. Пазируфтани ҳамкориҳо бо Чин, Ҷопон ва Кореяи Ҷанубӣ дар қолаби СХШ, “Як камарбанд-Як роҳ” ва (5+1)-и Чинӣ ва Ҷопонӣ, “АруОсиё” ва “Сиёсатҳои Шимолӣ ва Ҷанубии нав”-и Кореяи Ҷанубӣ ва сармоягузориҳои иқтисодии фаровон, нишон медиҳад, ки ҳифзи ҳамкориҳои бисёрсамтаи судманд ва мутақобил бо абарқудратҳои мавҷуд дар минтақа ва кишварҳои хориҷ аз минтақа, ки суботу амният ва манфиатҳои миллии кишварҳои ОМ-ро таъмин намоянд, як зарурати геополитикии инкорнопазир ба ҳисоб меравад.⁵ Зеро нуфузи қудрати бегона дар минтақа сабаби пайдоиши низоъ ва даргириҳо миёни қудратҳои мавҷуд дар он шуда, зарари асосиро давлатҳо ва миллатҳои минтақа хоҳанд намуд. Яъне дар он сурат минтақа табдил ба майдони таъмини манфиатҳои геополитикии қудратҳои ҷаҳонӣ шуда, суботу амният ва манфиатҳои миллии кишварҳои минтақа бо таҳдиди ҷиддӣ мвочех хоҳад шуд.

1. Ниг: Бусягин, И. ва Филипов, М. Russia and the Eurasian Economic Union: Between Bilateral and Multilateral Relations. “UI Brief”. – 2018. – №: 9, С. 2-4.

2. Ниг: Дугин, А.Г. Международные отношения; парадигмы, теории, социология. М: Академический Проект, 2016. – С. 46-48.

3. Ниг: Молченков, М.А. Eurasian Regionalisms and Russian Foreign Policy. New York: Ротелч, 2016. – С. 8-10.

4. Канади Сиёсати хориҷӣ ва дифоъи миллии Ҷумҳурии мардумии Чин дар асри ҷадид. Дафтари иттилооти шурои давлати Ҷумҳурии мардумии Чин, 2019. – С. 44-47 // Марияний, Б. China's role and interests in Central Asia. Safer world, Preventing Violent Conflict. Building Safer Lives. 2013. – С. 9.

5. Ниг: Дадабоев, Т. Chinese and Japanese Foreign Policies towards Central Asia from a Comparative Perspective. “The Pacific Review”, – 2014. – №: 1. – С. 102. // Мичка, М. Not Much of Game: Security Dynamics in Central Asia, Маркази мутолиоти “Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies” 2007. – С. 32-34.

Бинобар ҳамин масъала, кишварҳои ОМ дар ростои таъмини манофеи миллии ва стратегияи худ аз ҳаргуна ҳамкориҳое, ки дар ҷиҳати тақвияти масъалаҳои ёдшуда бошад, истиқбол менамоянд.

Дар зербоби севвуми боби дуввум – **“Заминаҳои рақобати Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар Осиёи Марказӣ”** баррасӣ шудааст.

Иёлоти Муттаҳидаи Амрико яке аз қудратҳои бузурги ҷаҳон аст, ки пас аз ғурупошии ИШ бо ҳадафҳои стратегӣ ва геополитикӣ ворида минтақаи ОМ гашт. Бо вучуди он ки ин минтақа дар назарияҳои геополитикии як асри охир ҷойгоҳи вижае дорад, вале пеш аз ҳодисаи 11 сентябри 2001 ҷузъе аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии ИМА набуда, дар ҳадди чанд стратегияи иқтисодӣ ва сиёсӣ ҳулоса мешуд. Аммо пас аз он аҳамияти ин минтақа бисёр ҷиддӣ ва бо таъкиди ғаровон аз ҷониби ИМА пайгирӣ шуда, ба яке аз масъалаҳои аввалин дараҷаи сиёсати хориҷии он табдил гашт. Сиёсати хориҷии ИМА муқобили ОМ-ро метавон чунин тақсимбандӣ намуд:

- Аз ғурупошии ИШ то 11-уми сентябри соли 2001;
- Аз 11-уми сентябри соли 2001 то соли 2005;
- Аз соли 2005 то имрӯз, ва тарҳи “Осиёи Марказии Бузург”;¹

Баррасӣ ва таҳлили фаъолияти ИМА ва дигар қудратҳои минтақавӣ монанди Турки бо кишварҳои ОМ нишон медиҳад, ки чунин ҳамкориҳо ва тасвиби стратегияҳо ба ҷуз мавридҳои андаки иқтисодӣ ва сармоягузорӣ, чандон ба муваффақият нарасидаанд. Зеро кишварҳои минтақа бо қарор додани манофеи миллии худ дар дараҷаи аввал, инчунин монеаҳое, ки дар сари роҳи иҷрои тарҳҳои (C5+1) ва “Осиёи Марказии Бузургтар”-и Амрико, тарҳи (ТІКА), “Созмони давлатҳои Турк” ва “АСРИКА”-и Туркия вучуд дорад, ба назар мерасад, ки кишварҳои минтақа ба тарафи дигар қудратҳои хориҷ аз минтақа ва барномаҳои онҳо камтар ғароиш пайдо хоҳанд намуд.² Ҳодисаҳои чанд соли охир дар ОМ, аз ҷумла, ҳодисаҳои Қазоқистон дар оғози соли 2022 ба ҳуҷи нишон дод, ки қудратҳои хориҷ аз минтақа ҳар миқдор талошу фаъолият барои нуфуз ва даҳлат дар минтақа дошта бошанд, саранҷом, ин қудратҳои мавҷуд дар минтақа ҳастанд, ки дар мавқеъҳои ҳассос ва калидӣ дасти болотарро хоҳанд дошат.³ Зеро ин кишварҳо ҳуб мебоаннад, ки ворид шудани қудратҳои хориҷ аз минтақа ба масъалаҳои асосии онҳо, сабаби даргириҳои шадид миёни қудратҳои

1. Ниг: Ҳилларӣ, Р.К. Hard Choices. London: Simon & Schuster, 2014. – С. 882; Макфарлейн, С. Western Engagement in the Caucasus and Central Asia. London: Royal Institute of International Affairs, 1999. – С. 10-22.

2. Ниг: Шафер, Б. Кавказ ва ноҳияи Ҳазар; дарки сиёсати ИМА. “New life”, – 2001. – №: 10, С. 8-14. // Абулҳасан, Ҳ. Такрори бозии бузург дар Осиёи Миёна. “Улуми сиёсӣ”, – 1384х. – №: 2, С. 16-18.

3. Маъмурияти СААД дар Қазоқистон. (<https://www.dw.com/ru/protesty-v-kazakhstan-voennosluzhashhie-kontingenta-odkb-imejut-pravo-streljat/a-60343801>). – 11.01.2022.

дигари минтақа хоҳад шуд ва ин масъала асалн ба манфиати кишварҳои ОМ нахоҳад буд. Албатта чуноне, ки зикр шуд, шояд ҳамкориҳои бо баъзе тарҳҳои соҳаи фарҳангу маориф ва барномаҳои сармоягузори ва иқтисодӣ миёни кишварҳои ОМ бо Туркия ва ИМА вучуд дошта бошанд, аммо манфиатҳои минтақа чунин тақозо менамоянд, ки кишварҳои ОМ субот ва амнияти худро дар дараҷаи аввали манфиатҳои милли қарор дода, барои расидан ба он, аз ҳаргуна ҳамкориҳои минтақавӣ бояд истиқбол намоянд. Даргириҳои қудратҳо дар минтақаи ОМ, ки сирфан барои манфиатҳои худ мебошанд ва заррае ҳам ба манфиатҳои кишварҳои минтақа таваҷҷуҳе надоранд, боиси ташдиди бесуботи ва ноамнӣ дар минтақа шуда, метавонад заминаи даргириҳои хунин ва бесуботиҳои дарозмуддатро фароҳам оварад. Ҳамкориҳои кишварҳои минтақа бо Русия ва Чин ҳам аз ҳамин ҷиҳат аст, ки манфиатҳои миллии кишварҳои минтақа ва суботи сиёсӣ иқтисодии онҳо, на ба хотири ҳуди Русия ва Чин таҳти ибтикорҳои онҳо монанди СХШ, СААД, ИАА ва ғайра, асоси фаъолият ва ҳамкорӣ қарор гиранд.

Боби севвуми диссертатсия – «**Дурнамои Осиёи Марказӣ дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ**» аз 2 зербоб иборат аст.

Зербоби аввали боби севвум – “**Масъалаҳои асосии инкишофи минтақаи Осиёи Марказӣ дар низоми муносибатҳои геополитикаи минтақавӣ**” муайян шудааст.

Фарҳангу илм ва ҳувияти тамаддунии минтақаи ОМ аз ҷанбаҳои калидии таваҷҷуҳи қудратҳои ҷаҳонӣ ба ин минтақа аст, ки тарҳрезии дурнамои илмию фарҳангии минтақа дар таомул бо фазои байналмилалӣ аз муҳимтарин масъалаҳои он ба шумор меравад.

Бо таваҷҷуҳ ба вижагиҳои илмию фарҳангӣ ва таърихӣ тамаддунии минтақа, ҷиҳати таҳаққуқи ояндаи таъсиргузор дар арсаи ҷаҳонӣ бояд заминаҳои фароҳам гарданд, ки минтақа ба иқтидори илмию фарҳангӣ ва тамаддунии қудратманди худ, ки собиқаи онро дар таърихи ҷаҳон ҳазорсолаи худ дорад, даст ёбад. Зеро ҳифзи ҳувияти фарҳангӣ ва захираҳои моддию маънавӣ ва фарҳангу тамаддуни ҳар миллате, сохторҳо ва зербиноҳои миллии давлатии онҳоро беҳтар метавонад таҳким бахшад. Аммо агар як миллат фарҳангу тамаддуни худро битавонад ҳифз намояд ва аз тарафи дигар, дар арсаҳои гуногуни илмӣ низ ба тараққӣ даст ёбад, он гоҳ метавонад ояндаи боиктидори тамаддунии худро бисозад.

Дар натиҷа метавон гуфт, ки болотарин сатҳи қудрат, қудрати илмию фарҳангист. Зеро агар илму ҳанар ва донишу хиради лозим дар ҳар як аз арсаҳои давлатдорӣ идораи ҷомеа ба миқдори зарурӣ касб нашавад, он қудрати лозима

ва боздоранда барои идомаи ҳаёти боиктидор дар арсаи ҷаҳонӣ ба даст нахоҳад омад. Пас, интизор меравад, ки миллатҳои ОМ бо кӯшиши фаровон ва бо касби иқтидори лозим дар ҳамаи арсаҳо битавонанд ба ҷойгоҳе бирасанд, ки ҳеҷ қударте натавонад ҷиҳати касби манфиатҳои худ дар он, рақобатҳои сиёсӣ геополитикӣ ва стратегиро ба роҳ монад.

Дар зербоби якуми боби севвум – **“Дурнамои инкишофи сиёсии минтақаи Осиёи Марказӣ дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ”** арзёбӣ гардидааст.

Дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ яке аз баҳсҳои стратегии муҳим, тарсими дурнамову оянданигарии равандҳои сиёсӣ ҳамчун як зарурати асосӣ барои ҳар ҷараёну андешаи сиёсӣ мебошад. Фоидаҳои масъалаи оянданигарӣ илова бар он, ки самту ҷиҳати баҳсҳо аз баҳсҳои одӣ ва сатҳӣ ба тарафи мафҳумҳои стратегӣ ҳаракат медиҳад, боис мегардад, ки заминаҳои рушду тавсия ва роҳҳои тақвияти онҳо ва ҳамчунин, омилҳои шикасту пасравии миллатҳо ва роҳҳои аз миён бардоштани онҳо ба ҳубӣ равшан мешаванд.

Дурнамои ҳаводис ва ҷараёнҳои сиёсӣ геополитикии минтақаи ОМ низ аз ин ҷиҳат арзёбӣ шуда, заминаҳои рушду инкишофи давомноку ҳамаҷонибаи он ва ҳамчунин, ҷораҳои лозим дар таомул бо дигар кишварҳо махсусан, бо қудратҳои бузург ва роҳҳои пешгирии аз нуфузу султай онҳо таҳлилу баррасӣ мешаванд. Аз муҳимтарин арсаҳои ин баҳс масъалаи дурнамои сиёсӣ иқтисодӣ ва геополитикӣ мебошад, ки кишварҳои минтақа метавонанд бо эҷоди ҳамгироии минтақавӣ дар арсаҳои гуногун ҷиҳати дастёбӣ ба мавқеъҳои муштаракӣ стратегӣ, геополитикӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ғайра ва амал ба онҳо, ояндаи ҷараёнҳо ва ҳаводиси минтақаро ба гунае тарсим намоянд, ки бо ҳамаи ҷаҳон аз ҷойгоҳи иқтидор таомул намояд. Тарҳи чунин иддаое на ҳаёлпардозист ва на газофғуӣ, балки ОМ он қадар манобеу зарфиятҳои моддию маънавӣ дорад, ки бо тақия бар онҳо метавон ҳадафҳои зикршударо таҳаққуқ бахшид.

БАРРАСИИ НАТИҶАҲО

А. Натиҷаҳои илмӣ дисертатсия

Дар натиҷаи таҳқиқу баррасии илмӣ омилҳо ва заминаҳои пайдоиши рақобати қудратҳои байналмилалӣ дар ОМ, инчунин дурнамои ҷойгоҳи минтақаи мазкур дар ояндаи низоми муносибатҳои байналмилалӣ чунин хулосаҳо ва тавсияҳои илмӣ пешниҳод мегарданд.

1. Осиёи Марказӣ зимни қарор гирифтани дар минтақаи ҳасоси ҷуғрофӣ, ки чандин нуктаи муҳимми дунёро ба ҳам мепайвандад, дорои манобеъ ва захираҳои арзишманде ҳамчун сарчашмаҳои обӣ, захираҳои энергетикӣ ва

ғайра низ мебошад. Бинобар воқеиятҳои мавҷуд дар фазои сиёсии кишварҳои ОМ чунин ба даст меояд, ки минтақаи мазкур дар низоми муносири муносибатҳои байналмилалӣ дар ҳоли табдил шудан ба як нуқтаи ҳассос аз нигоҳи сиёсӣ, геополитикӣ, фарҳангӣ ва иқтисодӣ мебошад. Илова бар ҷойгоҳи муҳим ва ҳосси ОМ дар назарияҳои геополитикӣ аз ҷумла, “Қалби ҷаҳон”-и Меккиндер, “Римленд”-и Спикмен ва ғайра, минтақаи мазкур бар равандҳои геополитикии муосир низ таъсири зиёде гузоштааст. Албатта ин масъала агар ба ҳубӣ мавриди таҳлил қарор гирад, дар навбати худ метавонад барои кишварҳои ОМ фурсатҳои муносиборо муқобили рақобати қудратҳои байналмилалӣ ба вуҷуд оварад. Инчунин бо таваҷҷуҳ ба собиқаи таърихӣ тамаддунии минтақаи мазкур, ки дар масъалаҳои сиёсӣ геополитикии низоми муносири байналмилалӣ нақшу ҷойгоҳи вижа дорад, минтақаи ОМ бояд ҷиҳати таъсиргузори бар равандҳои ҷаҳонӣ ҷойгоҳи шоистаи ҳудро бозёбад.[2-М / 4-М]

2. Кишвари Русия ҳамчун яке аз абарқудратҳои ҷаҳон дар чанд даҳаи гузашта таҷрибаи нуфузи сиёсӣ геополитикӣ дар минтақаи ОМ-ро доштааст. Вале пас аз ғурупошии ИШ, дар давраи соҳибистиклолии кишварҳои минтақа, ҷиҳати пайгирии намудани ҳадафҳои худ дар арсаҳои сиёсӣ геополитикӣ ва иқтисодиёи энергетикӣ аз тариқи ибтикорҳои гуногӯе чун, таъсиси ИДМ, СААД, ИИА ва (ЦА+1) фаъолият менамояд. Вақте, ки сабабҳои ҳузур ва рақобати Русия дар минтақа мавриди муҳокима қарор гирад ба даст меояд, ки худ Русия дар ҳамаи намуди фаъолиятҳояш комилан муваффақ набуда, баъзан бидуни дастоварди ҷиддӣ дар минтақа зоҳир мешудааст. Ин масъала махсусан дар солҳои аввали пас аз ғурупошии ИШ ба далели он, ки Русия он замон дар ҳоли мустаҳкамгардонии соҳти дохилию хориҷии давлатдорӣ худ буда, бештар ба ҷашм меҳурад. Ҳамин масъала низ замина ва омили ҳузуру рақобати дигар қудратҳоро дар минтақаи ОМ ба вуҷуд оварда аст. Ба ҳамин сабаб, қоҳиш додани нуфузи сиёсӣ геополитикии қудратҳои дигар, монанди ИМА, ИА ва НАТО аз минтақаи ОМ, густариш додани нақши худ дар минтақа, инчунин дур кардани кишварҳои минтақа аз паймонҳои ғарбӣ ва ҷамъ намудани онҳо зери ниҳодҳои шарқӣ, ҳадафҳои аслии Русияро дар минтақа ташкил медиҳанд. Албатта, равшан аст, ки кишварҳои минтақа низ, ҳадафҳои ҳосси ҳудро бар асоси манфиатҳои миллии минтақавӣ аз роҳҳои гуногун муқобили иқдоми Русия пайгирӣ намуда, намегузоранд, ки ин кишвар

фаъолиятҳои худро ба таври комил ва озодона анҷом диҳад. Зеро онҳо ба хубӣ дар кардаанд, ки нуфузи як абарқудрат дар кишварҳои ОМ шояд манфиатҳои дошта бошад, аммо дар асос он қудрат манофеи худро дар дараҷаи аввал қарор дода, ҷойгоҳ ва манофеи кишварҳои ОМ-ро дар дараҷаҳои баъдӣ ба ҳисоб меоварад.[2-М]

3. Ҷумҳурии мардумии Чин низ яке дигар аз қудратҳои барҷастаест, ки дар ҳамсоияи минтақаи ОМ қарор дорад. Манобеи фаровони энергетикӣ минтақа, ки аз муҳимтарин ниёзҳои Чин мебошад ва мубориза бо ифротгароӣ дар минтақаҳои марзӣ, инчунин муқобила бо нуфузи Амрико, асоситарин ҷанбаҳои фаъолиятҳои Чин махсуб мегардад. Кишвари Жопон ва Кореяи Ҷанубӣ ҳам дар минтақаи ОМ хоҳиши ҳамкорӣҳои судманди дучониба ва чандҷониба бо кишварҳои минтақа ҳастанд. Кишварҳои мазкур ҷиҳати дастбӣ ба ҳадафҳои худ ташаббусҳои сиёсӣ амниятӣ ва иқтисодӣ фарҳангии мухталифе, аз ҷумла таъсиси СХШ, ибтиқори “Як камарбанд-як роҳ”, нишастҳои (5+1) ва ғайраро ҳам мустақиллона ва низ ҳамроҳ бо Русия ва баъзе кишварҳои дигар дар дасти иҷро доранд. Дуруст аст, ки баъзе сиёсатҳои иқтисодии Чин дар ниҳояти қор шояд ба манфиати кишварҳои минтақа набошад, аммо кишварҳои минтақа дар маҷмӯъ бо кишвари Чин ҳамкорӣҳои мусбати иқтисодиро дар пеш гирифтаанд. Ҳамчунин, зимни ҳамкорӣҳои созандаи иқтисодӣ тичории Чин ва ОМ, ки нисбат ба дигар қудратҳои дунё дар дараҷаи болотаре қарор дорад, аз лиҳози сиёсӣ амниятӣ ва геополитикӣ дар муқоиса бо Русия, миқдори нуфузи Чин камтар мебошад. Аммо дар ниҳоят, ҳам кишварҳои ОМ ба хоҳири манофеи миллии худ ва ҳам Чину Русия ба сабаби ҳадафҳои сиёсӣ геополитикӣ худ дар минтақа, бо нуфузи қудратҳои дигари ҷаҳон монанди, ИМА, ИА ва НАТО, дар якҷоягӣ муҳолифат ва зиддияти худро нишон додаанд.[4-М]

4. Иёлотҳои Муттаҳидаи Амрико низ яке дигар аз қудратҳои ҷаҳон аст, ки пас аз ғурупоиши ИШ бо аҳдофҳои гуногун ворида минтақаи ОМ шуд. Пас аз ҳодисаҳои сентябри 2001 аҳамияти ин минтақа барои ИМА низ бештар аз гузашта шудааст. ИМА, ки рақибҳои деринаи Русия махсуб мешавад, ба баҳонаҳои мухталифе ҳамчун демократизатсия ва ҳуқуқи башар, ҳамроҳ бо кишварҳои Аврупои ва НАТО манфиатҳои худро дар минтақа пайгирӣ менамояд. Аз миёни далелҳои ҳузури ИМА, масъалаи амнияти энергетикӣ ва манфиатҳои геополитикӣ, густариши фаъолияти ниҳодҳо ва созмонҳои ғарбӣ

ва муҳолифат бо нуфузи қудратҳои шарқӣ, монанди Русия ва Чин дар ОМ муҳимтарин ҳадафҳои ИМА дар минтақаро ташкил медиҳанд. Иттиҳоди Апрупо ҳам хостори ҳамкориҳои дучонибаи сиёсӣ иқтисодӣ бо кишварҳои ОМ мебошад, аммо амалан дар муносибатҳои худ бо минтақа бештар иҷрокунандаи сиёсатҳо ва мановфеи Амрико ба ҳисоб меравад. Туркия низ ба сабаби қарор гирифтани дар нуқтаи пайванди миёни минтақаҳои Ғарби Осиё, Осиёи Марказӣ, Кавказ, Болкон, Халиҷи Форс ва Баҳри сиёҳ ва инки меҳодад дар арсаи геополитикаи байналмилалӣ нақшу ҷойгоҳи беҳтаре дошта бошад, инчунин ҳамзабон буданаш бо баъзе кишварҳои ОМ, меҳодад дар минтақаи мазкур ҳузури сиёсӣ геополитикии худро тақвият бахшад. Авзои сиёсӣ геополитикии чанд соли охири минтақаи ОМ нишон медиҳад, ки ҳар навъ фаъолият ва иқдоми қудратҳои ҷаҳонӣ ва баъзе кишварҳои дигар дар минтақа дар муқоиса бо қудратҳои наздики минтақа, ғайр аз чанд маврид, чандон ба муваффақият нарасидаанд. Зеро кишварҳои минтақа бо қарор додани мановфеи миллии худ дар дараҷаи аввал, инчунин монеаҳое, ки дар сари роҳи иҷрои тарҳҳои (C5+1) ва “Осиёи Марказии Бузургтар”-и Амрико, тарҳи (ТІКА), “Созмони давлатҳои Турк” ва “АСРИКА”-и Туркия вучуд дорад, ба назар мерасад, кишварҳои минтақа ба тарафи дигар қудратҳои хориҷ аз минтақа ва барномаҳои онҳо камтар майл пайдо хоҳанд намуд. Ҳодисаҳои Қазоқистон дар оғози соли 2022 ба ҳубӣ нишон дод, ки қудратҳои хориҷ аз минтақа ҳар миқдор фаъолият, ки барои нуфуз дар минтақа дошта бошанд, саранҷом, ин қудратҳои мавҷуд дар минтақа ҳастанд, ки дар мавқеъҳои ҳассос ва калидӣ дасти болотарро хоҳанд дошат. Зеро кишварҳои ОМ медонанд, ки ворид шудани қудратҳои хориҷӣ ба минтақа, сабаби даргириҳои шадид миёни қудратҳои дигар шуда, суботу амнияти онҳо дар хатар мебошад ва ин, ҳечгоҳ ба манфиати минтақа нахоҳад буд.[2-М]

5. Аз лиҳози сиёсӣ ва геополитикӣ, масъалаи рақобати қудратҳои байналмилалӣ дар ОМ сарфи назар аз паҳлуҳои гуногуни он, дар нигоҳи аввал як масъалаи зараровар барои кишварҳои минтақа мебошад. Чунки ин масъала ба сурати амалӣ чанд натиҷаро ба даст меоварад, ки наметавон ба онҳо бетаваҷҷуҳӣ намуд. Қудратҳои ҷаҳонӣ аз он сабаб, ки абарқудрат ҳастанд ва дар ҷаҳони сиёсат нақши калидиро мебозанд, наметавонанд ба ҳеч навъе аз таҳаввулоти ҷаҳонӣ бетаваҷҷуҳ бошанд. Онҳо бояд ба ҳама ҷойҳо даҳлат намуда, саҳми худро аз майдони бозиҳои геополитикӣ бардоранд. Дар ин миён он чӣ аз даст

меравад, мановфеи миллатҳои ОМ дар даруни бозиҳои абарқудратхост. Ба ҷуз чанд мавриди намоишӣ, ҳеҷ натиҷаи амалию воқеӣ барои миллатҳои минтақаи ОМ нахоҳад дошт. Яъне пешрафти ҳақиқии кишварҳои минтақа дар дараҷаи баъдӣ қарор гирифта, аҳамияташ бисёр кам мегардад. Ба ақидаи муаллифи диссертатсия миллатҳои минтақа бояд ба самте ҳаракат намоёнд, то бо эҷоди ҳамгироии минтақавӣ ва тақвияти он дар ҳамаи арсаҳо, масъалаи рақобати қудратҳоро ба таомули созандаву ҳамаҷониба табдил намоёнд. Фарқияти рақобат бо таомул дар он аст, ки масъалаи рақобат, якҷониба ва ба манфиати як тараф танзим мегардад, аммо таомул бо ҳадафи истифодаи дучониба аз манфиатҳо миёни тартиб дода мешавад. Тавре, ки дар ҷой-ҷойи диссертатсия ва дигар интишороти муаллиф таъкид шудааст, имкони расидан ба чунин ҳадафе танҳо аз роҳи эҷоди ҳамгироии минтақавӣ ва тақвияти он дар ҳамаи арсаҳо вучуд хоҳад дошт.[3-М / 5-М]

6. Ҳар як аз қудратҳои ҳозир дар ОМ, ниёзҳои муҳиму калидӣ доранд, ки ба хоҳири онҳо ба чунин рақобатҳои танготанг ва ҳатарнок, ки гоҳан ба ҷангу даргирӣ миёнашон мекашонанд, ҳозир мешаванд даст бизананд. Ин масъала дар дили худ фурсати бисёр хуберо барои минтақаи ОМ фароҳам менамояд, то бо истифодаи ҳушмандона ва зиракона аз он ба ҳадафҳои стратегӣ ва рушду инкишофи ҳамаҷонибаи худ битавонанд даст ёбанд. Аз назари таҳқиқоти диссертатсия, ки шояд камтар касе дар таҳқиқоти илмӣ худ ба он таваҷҷуҳ намоёнд, ҳар чӣ таваҷҷуҳ ва тақияи абарқудратҳои ҷаҳонӣ дар рақобат бо якдигарашон дар ОМ бештар шавад ин нукта худ ба худ ба таври бисёр печида заъфу эҳтиёҷмандии онҳоро ба кишварҳои минтақа нишон медиҳад. Яъне, онҳо дар рақобатҳои геополитикӣ бо якдигар чаро ба як минтақа таваҷҷуҳи бештар ва ба дигар минтақа таваҷҷуҳи камтар доранд? Сатҳ ва миқдори ҷавобгу будани он минтақаҳо барои бароварда намудани ниёзҳои абарқудратҳо, чунин чизеро таъйин менамояд. Ба ҳамин сабаб кишварҳои ОМ бояд аз ин фурсат бештарин истифодаро бурда, рушду инкишофи ҳақиқӣ ва ҳамаҷонибаи худро бо тақвияти ҳамгироии минтақавӣ ва ҷандҷонибагароии байналмилалӣ ба ҷойи якҷонибагароӣ дар таомули созанда ва бо дар назардошти манфиатҳои миллии худ, бо қудратҳои байналмилалӣ мадди назар қарор диҳанд.[5-М]

7. Банақшагирии дурнамои ҷойгоҳи минтақаи ОМ яке аз баҳсҳои стратегии муҳим ва зарурати асосӣ ба ҳисоб меравад. Ҷоидаҳои ин масъала илова бар

он, ки самти ҳаракати ояндаи минтақаро муайян месозад, инчунин сабаб мешавад заминаҳои таҳаққуқи рушду тавсия да ҳамаи арсаҳо ба муҳаққиқону сиёсатмадорон ошкор гардида, омилҳои шикасту пасравӣ ва роҳҳои аз байн бурдани онҳо низ маълум гарданд. Агар дурнамои равандҳои сиёсӣ геополитикии минтақаи ОМ мавриди арзёбӣ қарор гирад, заминаҳои рушду инкишофи ҳамаҷониба ва пойдори он, инчунин чораҳои лозим барои таомул бо дигар кишварҳо махсусан, қудратҳои бузург ва роҳҳои пешгирии аз нуфузи онҳо дар минтақа таҳлилу баррасӣ мешаванд. Яке аз муҳимтарин вижагиҳои ин масъала, эҷоди ҳамгироии минтақавӣ ҷиҳати дастёбӣ ба мавқеҳои муштарак дар таомул бо ҷаҳон мебошад. Ин масъала сабаб мегардад дар баробари абарқудратҳо ба ҷойи як кишвар, маҷмуае аз миллатҳо ва давлатҳо қарор гирифта, ба ҷойи онки сирфан рақобати онҳоро низорагар шаванд, худ ба майдони таомули ҳамаҷониба ва васеъ бо ҷаҳон ворид шаванд. Инчунин фазои ҷаҳони имрӯз, ки аз якҷонибагарой ба самти чандҷонибагароии байналмилалӣ дар ҳоли ҳаракат мебошад, бо мазмуну муҳтавои ҷунин фикре мувофиқат менамояд. Дар сояи ин масъала рушду тавсияи сиёсӣ иқтисодӣ, инкишофи илмию фарҳангӣ ва барқарори суботи амнияти пайдор низ дар минтақаи ОМ кафолат дода мешавад.[7-М]

Б. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Раванди таҳқиқоти илмӣ дар баъзе қорҳои илмӣ соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ нишон медиҳад, ки методологияи мавриди истифода ё нопурра ҳастанд, ё зоҳирӣ ва ғайри амиқанд. Методологияи таҳқиқоти илмӣ тартибдиҳандаи асосҳои пояҳои таҳқиқот ба шумор рафта, муваффақияти раванди қори илмӣ ва таҳлили дурусти натиҷаҳои он ба иҷрои дурусти онҳо вобастагии зиёд дорад. Аз ин рӯ муҳаққиқон ва муаллифони диссертатсияҳоро зарур аст, ҷиҳати расидан ба натиҷаҳои дақиқи илмӣ, таҳлили методологии диссертатсияро хуб аз назар гузаронида, онро дар ҷой-ҷойи раванди анҷоми диссертатсия иҷро намуда ва ба қор банданд.
2. Баррасии рақобати абарқудратҳо дар минтақаи ОМ аз нигоҳи баъзе таҳқиқоти илмӣ ва диссертатсияҳо бар асоси манфиатҳои он қудратҳо баррасӣ мешаванд ва қамтар муҳаққиқоне ҳастанд, ки кишварҳои ОМ-ро ҳамчун бозингарони фаъолу соҳибнақш дар арсаи байналмилалӣ мавриди таҳлил қарор диҳанд. Ба ҳамин ҷиҳат лозим аст дар таҳқиқоти илмӣ марбут ба минтақаи мазкур бар тавоноӣҳо ва истеъдодҳои дохилии он тавачҷуҳи вижа шавад, то роҳҳои

коҳиши зарарҳои рақобати абарқудратҳо дар минтақа бештар аз гузашта ошкортар гардад.

3. Арзишҳои фарҳангии таърихӣ ва тамаддунии миллатҳои минтақа низ масъалаест, ки дар таҳқиқоти соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ камтар мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтааст. Минбаъд муҳаққиқону муаллифони марбутаро лозим аст бар он арзишҳои фарҳангии таърихӣ ва тамаддунии минтақаро бисёртар таъкид намојанд. Зеро онҳо метавонанд ҳамчун пояҳо ва асосҳои илмӣ хубе дар ҷиҳати қудратманд гардонидани миллатҳои ОМ мавриди истифода қарор гиранд.
4. Маъмулан вақте рақобати абарқудратҳо дар минтақаҳои дунё мавриди баҳси илмӣ қарор мегирад аксаран муносибати байни онҳо ва кишварҳои муқобил як робитаи аз боло ба поён тасаввур карда мешавад. Аммо ба аҳли илм дар соҳаи таҳқиқоти минтақаи ОМ тавсия мегардад, ки чунин нигоҳи хаторо аз байн бурда, бо тақия бар истеъдодҳо ва тавоноҳои дохилии минтақа, дар таҳқиқоти худ ба ҷойи рақобат ба масъалаи таомули дучониба ва чандҷониба таъкид намојанд.
5. Баррасии дурнамо ва уфукҳои оянда дар таҳқиқоти илмӣ низ аз ҷумлаи масъалаҳои илмӣест, ки тавсия мешавад муҳаққиқон онро дар ҳамаи қорҳои илмӣ худ мавриди истифода қарор диҳанд. Қорқард ва иҷрои натиҷаҳои илмӣ таҳқиқот дар ин ҳолат беҳтар хоҳад буд. Зеро баррасии дурнамо ва оянданигарии масъалаҳои илмӣ хубтар нишон медиҳанд, ки он натиҷаҳои ҳосилшуда чӣ миқдор қобили иҷро ҳастанд ва қдом аз онҳо бояд дубора ё чандбора мавриди баррасии тақрорӣ қарор гиранд.
6. Пешниҳод мегардад, ки бар асоси ҳаряк аз соҳаҳои дурнамои сиёсӣ, иқтисодӣ, илмӣ фарҳангӣ ва ғайра лоиҳаҳои иҷроии рушду тавсияи кишварҳои минтақаи ОМ дар ояндаи тартиб дода шаванд. Чунин қоре ба монанди тартиб додани нақшаи роҳ ва масири ҳаракати сиёсатмадорон, дипломатҳо, ғаёлони сиёсӣ иқтисодӣ, тоҷирон ва ғайра мебошад.

ИНТИШОРОТИ ДОВТАЛАБ АЗ РУЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

А. Мақолаҳои илмӣ дар дар маҷалаҳои тақризшавандаи ҚОА.

- [1-М] Ҳайдаров Р.Қ. ва Саъдулоев А.Ҳ. Эътидолгарой ва ҳикмати сиёсӣ-ахлоқӣ аз нигоҳи Закариёи Розӣ ҳамчун унсури муҳим дар муносибатҳои байналмилалӣ. / Р.Қ. Ҳайдаров ва А.Ҳ. Саъдулоев // АХБОР-и Институти Фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи АМИТ. – 2019. - № 4. - С. 81-87.
- [2-М] Саъдулоев А.Ҳ. Қойгоҳи геополитикии Осиёи Марказӣ дар назарияи “Қалби ҷаҳон”-и Ҳалфорд Маккиндер. / А.Ҳ. Саъдулоев // ПАЁМ-и ДМТ. – 2020. - № 1. - С. 304-309.
- [3-М] Саъдулоев А.Ҳ. Нақш ва қойгоҳи идеализм ва реализм дар муносибатҳои байналмилалӣ. / А.Ҳ. Саъдулоев // ПАЁМ-и ДМТ. – 2020. - №. - 3. - С. 108-115.
- [4-М] Саъдулоев А.Ҳ. Аҳамияти геополитикии Осиёи Марказӣ дар назарияи “Системаи геополитикии ҷаҳонӣ”-и Саул Бернард Коэн. / А.Ҳ. Саъдулоев // ПАЁМ-и ДМТ. – 2020. - №. – 4. - С. 308-313.
- [5-М] Саъдулоев А. Ҳ. Дурнамои рушди сиёсӣ-иқтисодии Осиёи Марказӣ дар ояндаи низоми муносибатҳои байналмилалӣ / А. Ҳ. Саъдулоев // Идоракунии давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021. - № 4/2 (54). – С. 137-149.
- [6-М] Саъдулоев А. Ҳ. Дурнамои фарҳангии Осиёи Марказӣ дар ояндаи низоми муносибатҳои байналмилалӣ / А. Ҳ. Саъдулоев // Гузоришҳо-и Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. – 2021. – № 4. – С. 183-191.

Б. Мақола ва фишурдаи интишорот дар маҷмуаи маводи конференсияҳо

- [7-М] Рушди қойгоҳи Осиёи Марказӣ дар равандҳои геополитикии муносири байналмилалӣ; Маводи Конференсияи Ҷумҳуриявии илмӣ-амалии “Нақши илмҳои гуманитарӣ дар рушди илм ва маорифи кишвар”. – Академияи идоракунии назди Президенти ҚТ. – 17.04.2021. – С. 244-253.
- [8-М] Ҳамгироии минтақавӣ ва манфиатҳои миллии ҳамчун омили рушди устувор дар дурнамои Осиёи Марказӣ, Маводи Конференсияи Ҷумҳуриявии илмӣ-амалии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон дар бораи таъсири Андешаҳои илмӣи А.Баҳоваддинов дар ҷаҳони муосир.

**АЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ, ПОЛИТОЛОГИИ И ПРАВА
ОТДЕЛ ПОЛИТИЧЕСКИХ ВОПРОСОВ МЕЖДУНАРОДНЫХ
ОТНОШЕНИЙ**

На правах рукописи

ТДУ: 327:323.5(4/5)

ТБК: 65.5(45)

С-12

САЪДУЛАЕВ АБДУЛВОСИТ ХАБИБУЛЛАЕВИЧ

**КОНКУРЕНЦИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СИЛ В
ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ОСНОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание научной степени доктора (PhD) по дисциплине
6D050200 – Политология (6D050204 – Политические проблемы
международных отношений, глобальное и региональное развитие)

ДУШАНБЕ – 2022

Диссертация выполнена при отделе политические проблемы международных отношений Института философии, политологии и права имени А.Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана.

Научный руководитель: **Хайдаров Рустам Джурабаевич** – доктор философских наук, профессор, заместитель директора Института философии, политологии и права Национальной академии наук Таджикистана;

Официальный оппонент: **Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон** – доктор политических наук, дотсент, заместитель директора Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан;

Неъмонов Джафар Мулкамонович – кандидат политических наук, заведующий кафедрой гуманитарных наук Государственного коммерческого университета Таджикистан.

Ведущая организация: Таджикиский государственный педагогический университет имени С.Айни

Защита диссертации состоится «30» сентябрь 2022 года, в 13:⁰⁰ часов на заседании диссертационного Совета 6D.KOA-001 при Таджикском национальном университете (734025, г. Душанбе, улица Рудаки, 17).

С текстом диссертации можно ознакомиться в научной библиотеке Таджикского национального университета и на его официальном сайте (www.tnu.tj).

Автореферат роздан «____» _____ 2022 года.

И.о. ученого секретаря
Диссертационного совета,
доктор исторических наук

Акрамӣ З.И.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы диссертации. После распада Советского Союза мировая политическая структура во многом изменилась, была разрушена двухполюсная система мира и перестала существовать одна из сверхдержав того времени. Эти события стали причиной появления на карте мира новых регионов, таких как Центральная Азия с политическими и геополитическими интересами.

Центральная Азия находится в особом стратегическом регионе, который соединяет между собой несколько важных точек мира, обладает значительными источниками и ресурсами, привлекающие внимание мировых держав. Столкновения интересов сверхдержав в указанном регионе, пограничные конфликты, активизация экстремистских и радикальных религиозных организаций и течений, увеличение негативных явлений терроризма, контрабанды наркотиков, организованной преступности и др. стали причиной крайней дестабилизации и осложнения политической и геополитической ситуации региона, появления почвы для всякой нестабильности и дестабилизации. Кроме того, влияние особо сложных проблем некоторых стран находящихся вне региона, в частности Афганистан, увеличивают существующие проблемы, в связи с чем, государствам Центральной Азии необходимо выбирать и реализовать меры соответствующие интересам региона и политической ситуации на территории ее стран. Изучения и анализ основ и факторов противостояния сверхдержав, которые с целью обеспечения собственных политических интересов, освоения природных ресурсов и реализации своих геополитических намерений (роль) в регионе Центральной Азии, считаются обоснованием актуальности темы диссертационной работы.

Россия является первой страной, которая, с одной стороны, проявила интерес к этому региону, как к месту обеспечения своих геополитических и геостратегических интересов, а с другой стороны, считала себя полноправным хозяином в нем, поскольку когда-то Центральная Азия находилась под ее протекторатом в составе СССР. Именно по этой причине, Россия считает недопустимым присутствие других государств в Центральной Азии, в частности таких как Китай и США и ведет широкомасштабные действия и акции против их интересов. В свою очередь Америка как одна из великих держав, с целью усиления своего влияния и вмешательства во внутренние дела Центральной Азии, а также ведения скрытой конкурентной борьбы с Россией и Китаем под различными предлогами, в частности путем продвижения проекта “Большая Центральная Азия” осуществляет свою деятельность. Китай также ввиду

соседства с регионом и с учетом своих политических, экономических и энергетических интересов, старается усилить свое политическое и геополитическое влияние в Центральной Азии. Есть также другие мировые и региональные державы и влиятельные международные организации, которые пытаются утвердить свое присутствие и расширить влияние в регионе. Реализация некоторых региональных и международных проектов, таких как “5+1” между США, РФ и КНР с одной стороны, и странами Центральной Азии с другой, форумы сотрудничества между государствами ЦА и ЕС, Италией, Японией, Южной Кореей, Турцией, Индией и др. считаются из числа такой деятельности.

В осуществлении выгодной интересам стран ЦА политики и ограждении ее пространства от неконтролируемой политической и геополитической ситуации, а также обеспечении стабильной политической и экономической ситуации, являются из числа приоритетов деятельности государств региона, используемые в качестве действующего объекта против конкуренции сверхдержав в регионе, и этот вопрос еще раз показывает актуальность темы диссертации.

Степень научной изученности темы диссертации. Основы, сущность и различные научные, теоретические стороны и практические исследования проблемы конкуренции мировых держав в Центральной Азии изучены различными учеными и исследователями, место и его роли в системе международных отношений также представляли интерес как объект исследования видной современной политической и геополитических теорий.

Одним из важных научных исследований о роли и месте России в регионе Центральной Азии, является книга Александра Дугина “Четвертая политическая теория; Россия и политические идеи XXI века”. Дугин в этой книге обратив основное внимание на политические и геополитические позиции России на арене международных отношений, высказывает уверенность в том, что восточным странам не следует стремиться к глобализации и прозападной политике, основанной на западных ценностях и либерально-демократической культуре, напротив они должны внести достойный вклад на международной арене с учетом огромного культурного, экономического, географического, национального, расового наследия, моральных традиции и мышлений.¹ По мнению Дугина, такая политика России отражается в создании Содружества Независимых Государств, ОДКБ, Евразэс и других региональных организаций. Относительно ключевого

1. Дугин, А. Четвертая политическая теория; Россия и политические идеи XXI века. СПб: 2009. – Амфора, – С. 83.

вопроса конкуренции сверхдержав в регионе Центральной Азии Дугин отмечает, что укрепление величия и влияния России в регионах, находящихся в ее орбите, являются основными задачами внешней политики РФ, в связи с чем стремится ограничить роль и место других держав в этих регионах.¹ Другие стороны места и роли России в регионе ЦА изложены в статье Сергея Лаврова “Russian Diplomacy and the Challenges of the 21st Century”. С. Лавров уверен, что Россия — это страна, которая обратила внимание к центральноазиатскому региону как к пространству обеспечения своих политических и геополитических интересов. По этой причине, не принимая никаких основ пребывания и деятельности других сил, таких как НАТО, Китай и США в регионе ЦА, осуществляет против них различного рода инициативы, некоторые из которых перечислены выше.²

Другой научной работой, которая посвящена основным направлениям политики Китая в ЦА является книга Дж. Чинга “Китай и Центральная Азия”. Чинг и ее коллеги в качестве основных направлений политики КНР в Центральной Азии рассматривают энергетические запасы ЦА, являющиеся острой необходимостью для нужд КНР, вопросы безопасности, поскольку имеет общие границы с мусульманскими странами региона, а также огромные экономические и инвестиционные потенциалы указанного региона.³ По мнению авторов книги, эти вопросы послужили основой для того, чтобы Китай с начала приобретения независимости стран ЦА направил большие усилия на расширение отношений с этими странами. Другой причиной укрепления и расширения геополитических и геоэкономических действий КНР в ЦА авторы считают усиление геополитического влияния США в регионе, особенно после событий 11 сентября.⁴

Следующий документ, затрагивающий вопросы взаимоотношения КНР с Центральной Азией, на который можно сослаться в качестве научного источника, является “Концепция внешней политики и национальной обороны Китайской Народной Республики в новом веке”. В этом документе указано, что КНР в своих взаимоотношениях со странами ЦА приветствует любые начинания и взаимоотношения, в том числе «Шанхайская организация сотрудничества», “Один пояс-один путь” и сотрудничество в формате (5+1), а также большие экономические капиталовложения. В этом документе сказано, что сохранение

1. Ҳамон ҷо, С. 90.

2. Lavrov, S. Russian Diplomacy and the Challenges of the 21st Century. “International Affairs”. – 2012. – №: 58. – С.6.

3. Чинг, Ц ва дигарон. Чин ва Осиёи Марказӣ; муносиботи сиёсӣ, иқтисодӣ ва амниятӣ. Тарҷумаи М, Умедворниё. - Техрон: Муассисаи Мутолиоти баҳри Хазар, 1379х. - С. 274.

4. Ҳамон ҷо, С. 279.

взаимовыгодного сотрудничества с присутствующими в регионе ЦА державами и другими странами, которые заинтересованы в обеспечении стабильности, безопасности и национальных интересов стран региона, является бесспорной геополитической необходимостью, привлекающая внимание и пользующаяся поддержкой Китая и стран ЦА.¹

Алисон и Джонсон в книге “Безопасность в Центральной Азии” анализируют и научно исследуют вопросы, а также политические и геополитические процессы, изложили позицию США относительно различных вопросов ЦА. Согласно изложенному анализу в книге “Безопасность в Центральной Азии”, одной из причин усиления интереса США к Центральной Азии после распада Советского Союза является то, что раньше Америка не могла свободно вести в регионе какую – либо деятельность. Но после приобретения странами региона независимости, США смогли вступить самостоятельно в двусторонние и многосторонние отношения и приложат все усилия, чтобы своим авторитетом в регионе ослабить влияние России, закрепив при этом собственные позиции.² Наряду с огромными энергетическими ресурсами и нефтегазовых запасов Америку беспокоит также деятельность двух соседних с ЦА сверхдержав, т.е. Китай и Россия. На основе результатов исследования этой книги, США преследует в Центральной Азии две цели - борьба с терроризмом и демократизация стран региона.³

Фредрик Старр, председатель “Научного центра Центральной Азии и Кавказа” университета “Johns Hopkins” в своей книге под названием “In Defence of Greater Central Asia” представил новую идею для региона ЦА и назвал его “Большая Центральная Азия”.⁴ Основное понятие этого проекта охватывает регионы Центральной, Южной и часть Западной Азии, а также Афганистан. Смысл этой идеи заключается в следующем, поскольку США длительное время не могли противостоять политическому и геополитическому влиянию России и КНР в регионе, расширив географическую территорию ЦА и внеся в ее состав такие страны как Афганистан, Индия, Пакистан и др., используя свое влияние в этих странах Америка намерена связать проблемы региона с этими государствами и

1. Санади Сибсати хоричй ва дифон миллии Чумхурии Мардумии Чин дар асри чадид. Дафтари иттилооти Шӯрои давлатии Чумхурии Мардумии Чин, 2019. - С. 44-47.

2. Алисон, Р ва Чонсон, Л. Амният дар Осиёи Марказӣ. Тарҷумаи М, Дабирӣ. - Техрон: Дафтари мутолиоти сиёсӣ ва байналмилалӣ, 2003. - С. 297. // Hillary, R.C. Hard Choices. London: Simon & Schuster, 2014. - С. 882.

3. Ҳамон ҷо, С.302.

4. Starr, F. In Defense of Greater Central Asia, Washington; Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. 2008. - С. 35. // Starr, F. A Partnership for Central Asia. “Foreign Affairs”, – 2005. – №: 4. - С. 168.

реализовать свои геополитические интересы, что обязательно приведет к ограничению деятельности РФ и КНР.¹

Другая работа на основе анализа и исследования различных сторон вопросов конкуренции мировых держав в регионе ЦА, является книга Раджива Бхатиа (Rajiv Bhatia) “India and Central Asia; Exploring new Horizons for Cooperation”. В этой книге при изложении значения ЦА для Индии, было проведено научное исследование различных аспектов политического, экономического и культурного сотрудничества в формате двусторонних и многосторонних отношений.²

Научная работа Ахмад Давуда Оглы “Стратегическая глубина; позиция Турции на международной арене” является одной из книг, в которой исследованы роль и место Турции в разных вопросах соперничества мировых держав в регионе Центрально Азии. Давуд Оглы уверен, что геополитическое место Турции в современном мире не соответствует статусу этой страны, и она с учетом своей истории и географического положения должна разработать новые конкретные геополитические стратегии.³ По его мнению, Турция относится к тем региональным игрокам, которая в будущем может превратиться в мировую державу. Поскольку Турция является не только перекрестком пересечения Западной и Центральной Азии, Кавказа, Балканов, Персидского залива и Черного моря, но и должна расширить свое геополитическое влияние в указанных регионах и своим международным авторитетом отстоять соперничеству сверхдержав.⁴

Дополнительно к указанным книгам, которые являются основными выразителями аспектов вопроса противостояния международных держав в ЦА с точки зрения региональных и мировых держав, существуют и другие научные работы, которые подвергли научному анализу различные стороны данной проблемы.

Например, Хайдаров Рустам Джурабоевич в своих книгах, монографиях и научных статьях рассматривая роль геополитических особенностей, интересов и противостояния мировых держав при политическом соперничестве, подверг научному анализу геополитические процессы с их тонкостями. Также Зокиров Гулмахмад в своей новейшей научной работе “Большой Хорасан” научно

1. Starr, F. Afghanistan beyond the Fog of Nation Building; Giving Economic Strategy a Chance, Washington: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2017. - С. 9.

2. Rajiv, B. India and Central Asia; Exploring New Horizons for Cooperation. New Delhi: Indian Council of World Affairs. – 2014. – С. 32-35.

3. Довудуглу, А. Стратегическая глубина; позиция Турции на международной арене. – Истанбул: 2001. – С. 46.

4. Хамон чо, С. 68-70.

проанализировал другую сторону этой проблемы - влияние культуры и цивилизации, а также историческую древность на процесс их современной геополитической деятельности. По мнению этого ученого, кроме политических, экономических и факторов безопасности, на процесс современной политики цивилизация, культура и историческое прошлое имеют серьезное и определяющее влияние в процессе геополитических проблем современных международных отношений.

Связь исследования с научными темами. Диссертационное исследование выполнено в рамках реализации плана научно-исследовательских работ отдела Политических проблем международных отношений Института философии, политологии и права НАНТ по политическим проблемам международных отношений, глобальное и региональное развитие.

Объект диссертационного исследования - соперничество международных сил в Центральной Азии.

Предметом исследования является анализ различных аспектов вопроса соперничества мировых и региональных держав в ЦА, а также перспективы указанного региона в системе международных отношений в различных политических, экономических, научных и культурных сферах.

Цель исследования. Целью диссертационной работы является анализ и исследование основ и факторов возникновения соперничества мировых держав в Центральной Азии, а также проведение научного анализа перспективы деятельности государств региона в качестве действующих объектов в системе международных отношений.

Задачи исследования определяются таким образом:

1. Научный анализ методологических аспектов диссертационной работы и анализ основных парадигм в сфере международных отношений;
2. Изучение и исследование места ЦА в современных геополитических международных теориях;
3. Исследование основ и соперничества РФ в регионе ЦА;
4. Исследование основ и соперничества Китайской Народной Республики в регионе ЦА;
5. Исследования основ и соперничества США в регионе ЦА;
6. Рассмотрение перспективы политико-экономического развития стран ЦА в качестве действующих объектов в системе международных отношений;

7. Анализ и исследование вопросов влияния науки, культуры и историческо – цивилизационной идентичности на перспективы развития региона ЦА в будущей системе международных отношений.

Версия исследования. Относительно версии исследования вопроса соперничества международных сил в ЦА уместно отметить, что регион ЦА как с политической, экономической и геополитической, так и с историко - культурной и цивилизационной точки зрения занимает важное место и имеет особое значение, что явилось следствием чрезмерного внимания мировых держав к этому региону с прошлых веков и по настоящее время. Автор диссертации уверен в том, что регион Центральной Азии с учетом собственного политико - географического потенциала и возможностей, в современный период может занять важное место и сыграть особую роль, а также при защите своих прав и интересов как действующий объект будет способен оказывать самостоятельное влияние на мировые процессы.

По мнению автора, пути достижения этих целей будет зависеть от самих стран ЦА. Как известно, в случае, когда та или иная держава хочет оказывать влияние в Центральной Азии и на этом пути может столкнуться с многими проблемами, это означает, что такая страна имеет какие-то потребности, слабости, недостатки, которые намерена решить за счет этого региона. По мнению автора, страны региона в случае сплоченности и интеграции, а также при привлечении собственных внутренних ресурсов, могут использовать все недостатки и слабости таких стран для обеспечения своих интересов, заняв таким образом достойное место на мировой арене.

Историческая область исследования. Исследование проблем соперничества мировых держав в регионе ЦА в зависимости от ее значения началось еще с ранних времен и продолжается по сегодняшние дни.

Первый период, охватывает времена соперничества Российской Империи и Великобритании, которая в последствии стала известна как “Большая игра”. Эти противостояния имели место фактически весь 19 век и продолжались до падения Бухарского Эмирата, а также после него, до октября 1917 года.¹

Второй период, охватывает середину 20 и начало 21 веков. Основные акторы данного периода, то-есть США и СССР после Второй мировой войны вступили в геополитическую конкуренцию в регионе. Конечно, были отдельные игроки,

1. Pitter, H. The Great Game. USA: Kodansha, 1992, С 1-3.

такие как Британия, Франция и Китай, которые также хотели получить выгоду в этой игре.¹

Третий период этих противостояний охватывает период окончания “холодной войны” и продолжается по настоящее время. Этот период с учетом свойственных особенностей считается важнейшим периодом современной истории региона ЦА. С развалом одной из двух мировых сверхдержав завершилась “холодная война” и в этот период несколько стран с объявлением своих территорий, границ и государственной независимости в качестве самостоятельных государств вступили на мировую арену. Это обстоятельство став причиной существенных изменений в геополитической системе мира, создало основания для возникновения соперничества великих держав в регионе ЦА. Запад, в лице США выбрал новый геополитический регион для реализации своих многосторонних интересов. С другой стороны Россия также не хотела терять регион, который в рамках Советского Союза в течении нескольких десятилетий принадлежал ей.² Появления новых держав, таких как Китай, Индия, Турция на геополитической карте мира, события 11 сентября 2001 года и другие события являются из числа тех основных изменений современного мира, которые в геополитических играх этого региона также оказали непосредственное влияние и исторический охват диссертационной работы касается именно этого периода.

Теоретическое и научное значение диссертации заключается в том, что ее научно-исследовательские результаты и выводы как значимые достижения могут использоваться при выстраивании взаимоотношений ЦАР с другими странами мира. Кроме того, данная диссертационная работа может определить важную и стратегическую позицию региона ЦА, его огромный потенциал и возможности, в том числе основные вопросы диалога и научного исследования. Материалы и общие вопросы исследования, достигнутые в процессе подготовки научной работы, предоставят читателю новые знания относительно понимания жизненно важных обстоятельств региона ЦА в противостоянии мировых держав и их различных интересах. На этой основе, результаты исследования имея очень важные научно-практические и теоретические значения, содействуют анализу и изучению перспективы региональной и международной интеграции, а также развитию и продвижению государств ЦА во всех сферах. Основное содержание

1. Цон, Ёнг. Чанги сард, Сулхи сард. Тарчуман И. Иззатй. - Техрон: Кумас, 1384х. - С. 363-364.

2. Richard, S. Russian Politics and Society. London: Routledge, 2002. - С. 355.

диссертации можно использовать в последующем исследовании вопросов политических и геополитических проблем ЦА и ее отношении с мировыми державами.

Методологические основы исследования. В процессе исследования научной темы диссертации, автор использовал философские, политические, аналитические, критические, сравнительные, междисциплинарные, функционально – составные и институциональные материалы, которые могут оказать содействие всестороннему изучению проблемы внимания диссертанта. Кроме того, в диссертационном исследовании использованы научно - исторический, политический и геополитический анализ, было проведено структурно - оценочное изучение документов, научно- политических, экономических, культурных и других материалов.

По вопросу характерных особенностей истории соперничества мировых держав в ЦА, которые считаются одной из методологических основ исследования, было проведено научное исследование процесса формирования и начала возникновения соперничества в период с прошлого века по настоящее время. Поскольку, без проведения такого исследования, точный и правильный анализ современного периода соперничества держав в регионе ЦА не представляется возможным.

Анализ некоторых философских методов соперничества мировых держав в ЦА, четко нашли свое отражение в диссертации, так как проведение научного исследования без решения некоторых философских вопросов, их умственного и опытного базиса не достигнет успеха. Например, философско- политический анализ парадигм сферы международных отношений осуществлен в зависимости от этого исследовательского метода.

Другой важный аспект методологической проблемы диссертационного исследования, является функционально – составная методология. Это методология изучает и анализирует поведение политических сторон для понимания важных явлений на мировой арене. Поскольку, поведение политических сторон и международных сил при мировых отношениях понимаются как источник становления явлений, политических действий, конфликтов и различных политических и социальных событий и напротив поведений стран ЦА, как действующего объекта подвергается анализу с точки зрения этой методологии. Роль институтов и политических структур также в диссертации подверглись научному анализу и были изучены с позиции

институциональной методологии. Следовательно, функции и политические особенности поведения человека и политических институтов, а также их различные многосторонние цели и интересы в системе мировых отношений считаются основой исследования в данной методологии.

База исследования. В целях всестороннего исследования темы и раскрытия ее ключевых аспектов автор широко использовал существующие источники и материалы, которые можно разделить на следующие группы:

В первую группу входят, политические и дипломатические документы, концепции и декларации, международные договора, такие как «Стратегия Европейского Союза о взаимоотношении с Центральной Азией», «Концепция внешней политики и национальной обороны Китайской народной Республики в новом веке», «Концепция внешней политики Российской Федерации», «Заявление Министерство иностранных дел Республики Индии», «Стратегия Министерства иностранных дел США по Центральной Азии», «Решение о создании Союза Независимых Государств», «Решение о создании Экономического Союза Евразес» и другие региональные и международные акты и документы¹, которые указывают на политическую и геополитическую позиции мировых держав к ЦА.

Во второй группе подверглись широкому изучению исторические, культурные и географические источники, а также отраженные в трудах различных ученых вопросы истории, культуры и цивилизации ЦА, история соперничества мировых держав в ЦА, периоды формирования геополитических проблем ЦА в прошлом веке, современные геополитические процессы в регионе ЦА, место региона ЦА в современных геополитических теориях и др.²

В третью группу входят научные работы ряда ученых, которые изучали научно-практические основы и понятия, политическо-философские понятия,

1. Commonwealth of Independent States. "<http://www.cisstat.com/eng/cis.html>", 01.12.2010, 24с. // Council of the European Union. Relations with Central Asia, Council Conclusions on the EU Strategy for the Central Asia. "<http://www.consilium.europa.eu>", 2015, 8с. // Гузориши Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Ҳиндустон-2016-2017. Деҳлӣ Нав: Вазорати корҳои хориҷа, 2017, 332с. // Давлатҳои аъзои Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё. "<http://www.eaunion.org/?Lang=en#about-countries>", 05.08.2015. // Санади Сиёсати Хориҷӣ ва Дифои Миллии Ҷумҳурии мардумии Чин дар асри чаҳид. Пекин: Дафтари иттилооти шӯрон давлатии Ҷумҳурии Мардумии Чин, 2019, 54с. // Киссинчер, Х. Дипломатияи Амрико дар асри 21. Тарҷуман А. Роҳчаманӣ. - Техрон: Аброни муосир, 1381х, 504с. // Шафер, Б. Қавқоз ва ноҳияи Хазар; дарки сиёсати ИМА. "New life". – 2001. – №: 10, 18с. // Путин, Владимир. Фармони Санади Сиёсати Хориҷии Федератсияи Русия. - М: 2016, № 640.

2. Resized, A. The Specter of a New «Great Game» in Central Asia. "Foreign Service Journal". – 2002. – №: 11, 12с. // Бартолд, В.В. Таърихи туркҳои Осиёи Марказӣ. Тарҷуман Ғ, Хусайнӣ. - Техрон: Тус, 1376х, 418с. // Ёров, А.Ш. Осиёи Марказӣ дар низомии нави муносибатҳои байналмилалӣ. – Душанбе: 2016, 147с. // Аҳмадиён, Ш. Вияғиҳои ҷуғрофиёии кишварҳои Осиёи Марказӣ. – Машҳад: 1378х, 422с. // Илоҳа, К. Сиёсат ва ҳукумат дар Осиёи Марказӣ. – Самт, 1376х, 188с. // Victor, D. Water in Central Asia; Past, Present, Future. – CRC. 2011, 432с. // // Mackinder, H.J. Democratic Ideals and Reality. New-York: Norton and Company, 1962, 227с. // Mackinder, H.J. The Geographical Pivot of History. "The Geographical Journal" – 2004. – №: 4. – С. 432. // Spyckman, N. The Geography of the Peace. New York: Harcourt, Brace and Company. – 1944. – С. 88-94. // Cohen, S.B. Geopolitical in the New World Era. USA: West View Press, 1994. - С. 23-28.

теоретические и методологические проблемы и провели анализ научных предметов сферы международных отношений.¹

Четвертую группу составляют книги и научные работы, которые с точки зрения мировых и региональных держав подвергли конкретному и глубокому исследованию политические и геополитические процессы региона ЦА, в частности “Четвертая политическая теория; Россия и политические идеи XXI века”, “Russian Diplomacy and the Challenges of the 21st Century”, “Китай и Центральная Азия”, “Безопасность в Центральной Азии”, “In Defence of Greater Central Asia”, “India and Central Asia; Exploring new Horizons for Cooperation”, “Стратегическая глубина; позиция Турции на международной арене”² и другие.

В пятую группу входят книги и научно-аналитические статьи, которые охватывают новейшие анализы, политические и геополитические позиции ученых и исследователей этой сферы относительно международных изменений. К этой категории можно отнести, в частности, “Столкновения цивилизаций”, “Конец истории”, “сущность”, “Большой излом”, “Большое опасение; либеральные грезы и международная действительность”³ и другие.

В целом, анализ и исследование темы диссертации позволяет затронуть вопросы конкуренции международных сил в регионе ЦА, основ и факторов их появления, инициатив стран ЦА как действующих объектов против держав, места и роли ЦА в перспективном будущем мировой системы, влияния науки, культуры и исторической и цивилизационной идентичности наций ЦА на геополитические международные процессы и др., в отношении которых по сегодняшний день проведено большое количество научных исследований, но несмотря на все эти обширные научные работы, некоторые из них не смогли должным образом дать научную оценку исследуемым вопросам, особенно о регионе ЦА. Поскольку, процесс мирового развития, политические и

1. Валтер, Ч. Мантики равобити байналмилал. Тарчуман Д. Хайдарӣ. – Техрон: Вазорати корҳои корӣ. – 1373х. – 311с. // Конт, В. Воқеъгарӣ ва сиёсати байналмилал. Тарчуман М. Соғарӣ. – Ҳамадон: Мухотаб. – 1397х. – 560с. // Нитсше, Ф. Воля к власти. М: Культурная революция. – 2005. – 880с. // Олим, А. Бунёдҳои илми сиёсат. – Техрон: Най. – 1373х. – 391с. // Поппер, К. Мантики иқтисоди илмӣ. Тарчуман Ҳ. Камолӣ. – Техрон: Илмӣ ва фарҳангӣ. – 1370х. – 356с. // Ҳолиств, К.Ч. Маботии таҳлили сиёсати байналмилал. Тарчуман Б. Мустақимӣ. – Техрон: Дафтари мутолиоти сиёсӣ ва байналмилалӣ. – 1373х. – 794с // Чон, Б ва Смит, С. Қаҳонишудани сиёсат; равобити байналмилал дар асри навин. Тарчуман А, Роҳчаманӣ. – Техрон: Аброни муосир. – 1388х. – 636с. // Alexander, W. Social theory of International politics. Cambridge: Cambridge University Press. – 1999. – 450с.

2. Дугин, А. Четвертая политическая теория; Россия и политические идеи XXI века. СПб: 2009. – Амфора, –352с. // Lavrov, S. Russian Diplomacy and the Challenges of the 21st Century. “International Relations”. – 2012. – №: 58, 11с. // Чинг, Ч ва дигарон. Чин ва Осӣи Марказӣ; муносиботи сиёсӣ, иқтисодӣ ва амниятӣ. Тарчуман М, Умедвории. – Техрон: Муассисаи Мутолиоти баҳри Хазар. – 1379х. – 406с. // Алисон, Р ва Чонсон, Л. Амният дар Осӣи Марказӣ. Тарчуман М, Дабири. – Техрон: Дафтари мутолиоти сиёсӣ ва байналмилалӣ. – 2003. – 376с. // Mavlonov, I. India's Geopolitical Interests in Central Asia and Economic Diplomacy. “India and Central Asia” New Delhi: Indian Council of World Affairs. – 2014. – 14с. // Meena, S.R. India's Interest in Central Asia. “Strategic Analysis”. – 2001. – №: 36, 16с. // Довудуглу, А. Стратегическая глубина; позиция Турции на международной арене. Тарчуман М. Нухӣ. – Техрон: Амир Кабир. – 2001. – 560с. // Starr, F. In Defence of Greater Central Asia. Washington: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. – 2008. – 240с. // Starr, F. A Partnership for Central Asia. “Foreign Affairs”. – 2005. – №: 4. – 235с.

3. Фукуяма, Ф. Хувият; Сиёсати хувияти кунӣ ва мувофиқаи барон ба расмият шинохта шудан. Тарчуман Р, Қаҳрамонпур. – Техрон: Паҷӯшишқадаи таҳқиқоти роҳбурдӣ. – 2019. – 192с. // Бжезинский, З. Шикасти бузург. Тарчуман С, Саидӣ. – Техрон: Иттилоот. – 1369х. – 363с. // Хантингтон, С. Столкновение цивилизаций. – Мидгард: АКТ. – 1996. – 576с. // Мершаймер, Ч.Ч. Таваҳхуми бузург; Руёҳои либерал ва воқеиятҳои байналмилал. Тарчуман М. Баротӣ. – Техрон: Аброни Муосир. – 2019. – 352с.

геополитические события региона ЦА постоянно находятся в состоянии перестроения и новых изменений, которые осложняют для аналитиков и исследователей процессы научного исследования и прогнозирования будущих событий.

Научно-исследовательская новизна:

1. Методологические аспекты вопроса соперничества держав в сфере международных отношений изучены функционально – составным и институциональным, а также сравнительными и межпредметными методами, и были научно изучены и проанализированы его связь с основными парадигмами этой сферы в течении последнего века;
2. Научно исследованы место региона ЦА в современной геополитической теории с учетом интересов и целей мировых держав, а также роль стран региона как действующих объектов на мировой арене;
3. Проанализированы и изучены различные факторы и аспекты конкуренции России после распада Советского Союза с учетом происходящих в последние годы процессов в регионе ЦА в сравнении с другими мировыми силами;
4. Рассмотрены различные основы и факторы соперничества Китая и некоторых других стран, присутствуют в регионе ЦА, против других держав;
5. Изучены и проанализированы различные факторы и стороны соперничества США и некоторых их партнеров, таких как ЕС, НАТО, Турция и другие в ЦА против мировых и региональных держав;
6. С научной и практической точки зрения изучена и проанализирована будущая перспектива политическо-экономического развития ЦА как действующего объекта на мировой арене;
7. Научно исследовано влияние науки и культуры и древней цивилизации региона ЦА на его геополитическую перспективу на мировой арене.

Тезисы, которые будут предложены на защиту:

1. Вопрос соперничества международных сил в ЦА, как один из важных явлений системы международных отношений можно рассматривать в связи с различными сферами, такими как право, экономика, политика, география, психология, социология и другие. Такая многогранность темы и связь диссертации с другими науками, осложняет анализ и изучение ее явлений. Принимая во внимание политическое, экономическое, геополитическое и стратегическое значение ЦА, исследуемая тема диссертации проанализирована с точки зрения различных методологий, таких как

функционально – составной, институциональной и разных научных парадигм этой сферы, а также новый идеализм, в чего изложена научная позиция автора.

2. Регион ЦА располагаясь на важном географическом перекрестке, который соединяет несколько основных точек планеты, владеет ценными источниками и ресурсами, в том числе водными, энергетическими, стратегическими горами и высотами и т.д.. Именно эти природные богатства притянули внимание великих держав к региону, превратив его в новом порядке мировых отношений в одну из важных геополитических и стратегических пунктов. Некоторые вопросы, такие как пограничные разногласия, водные ресурсы, специфические распределения экономических отраслей стран региона и другие, доставшиеся по наследству Центральной Азии от Советского Союза, также склонность отдельных стран региона к сотрудничеству и политико – экономическому обмену с некоторыми великими мировыми державами, считаются внутренними факторами привлечения соперничества держав. Из всех перечисленных основ, энергетические ресурсы, источники урана и драгоценных камней занимают особое место, а культурные и цивилизационные вопросы региона считаются основными факторами появления соперничества держав.

3. В основном явление сотрудничества международных держав в регионе ЦА вопреки объектов, субъектов и основ их результатов, считается отрицательным и стратегически ошибочным вопросом. Ни один человек не приемлет то, что какая – либо страна хочет осуществить свою деятельность и соперничество в регионе или в другой стране методом насаждения. По этой причине, соперничество международных держав в ЦА с учетом большого вреда и малых выгод является темой ненужной и недопустимой. Поскольку приводит к потере странами региона своих прав и свобод, материальных и духовных ресурсов, ослабевают основы внутреннего развития и прогресса в соответствии с особенностями их культуры и общества. В случае, когда несколько иностранных игроков вступают в соперничество в регионе, они категорично выставляют свои интересы и цели в качестве основы всех вопросов. Следует отметить, что сближение и сотрудничество на основе совместных потребностей и интересов с любой из стран мира совершенно отличается от вопроса, приведенного выше, поскольку одинаковым образом отмечается совпадение совместных потребностей и интересов, стороны совместно обладают своими целями и интересами.

4. Существуют различные подходы и стратегии борьбы с пагубными последствиями конкуренции держав в Центральной Азии, важнейшие из которых соответствует политическим, геополитическим, культурным и цивилизованным особенностям региона, а также вопросу региональной интеграции. Действительно, региональная интеграция не является политикой или тактикой, она считается долгосрочной практической стратегией и подходом для создания основного развития в различных региональных вопросах, в том числе политике, экономике, безопасности, науке, культуре и т.д.. То -есть, политическая и стратегическая деятельность и действия стран региона на внутреннем и внешнем уровнях направляются в сторону собственных внутренних могущественных талантов, регулируя цели и интересы региона таким образом, чтобы обеспечить всесторонний прогресс в регионе. Конечно, региональная интеграция не означает не уживаться с великими державами мира, но в процессе знакомства с миром в основу деятельности должны быть положены ценности и политические, и геополитические интересы региона. Как отметил Лидер Нации, уважаемый Эмомали Рахмон, движение по пути глобализации и преследование национальных и региональных интересов требует совместных действий¹. Именно эти слова нашего Президента легли в основу данной диссертации, поскольку реализация такой работы в качестве основной стратегии и важнейший способ борьбы с ущербом влияния мировой силы в регионе получили научную оценку со стороны диссертанта.
5. В международных отношениях ни одно политическое движение или идея не могут гарантировать свое выживание без планирования на будущее. Политические, экономические и геополитические перспективы центральноазиатского региона должны регулироваться таким образом, чтобы международные и региональные державы не стремились влиять и вмешиваться в различные политические, экономические и другие сферы под предлогом многостороннего сотрудничества в различных областях. Во избежание этой проблемы, при установлении тесных и широких взаимоотношений с мировыми державами во главу программ региона в качестве действующих объектов на мировой арене должны быть поставлены национальные и государственные интересы, а также внутривнутриполитические и геополитические таланты региона. Затем через развитие ВВП, увеличение

1. Эмомали Рахмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва ҳаёти миллат. - Душанбе: Ирфон, 2002. - Ҷ. 2. - С. 43-45.

использования внутренней рабочей силы по отношению к иностранной, подготовку специалистов и научной элиты в регионе, передачу знаний и методов использования новых технологий и т.д. в перспективном политическо – геополитическом будущем можно получить доступ к заранее намеченным целям. В целях нейтрализации конкуренции держав существует неоспоримая необходимость сосредоточить внимание на их слабостях и уязвимостях, в том числе на их избыточные энергетические потребности и т. д..

6. Другим важным аспектом регулирования перспектив Центрально-Азиатского региона в будущем, в системе международных отношений является вопрос науки, культуры и историко-культурных ценностей региона. Следует отметить, что в системе международных отношений, помимо политических, экономических, безопасности и других факторов, важное и решающее влияние на политические и геополитические аспекты оказывают цивилизации, культуры и историческое прошлое стран региона. Как видно, некоторые современные политические взгляды и теории, в том числе идеи «евразийства», «идентичности», «столкновения цивилизаций» и др., сместили акцент на вопросы культуры и цивилизации, что соответственно является признаком крайне важности науки, культуры и цивилизационной идентичности стран на политические и геополитические процессы.
7. Как отмечает Основатель мира и национального согласия – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон, культура и цивилизация нации является ее сущностью, а уважение национальных, культурных и цивилизационных ценностей – это необходимость жизни и гармонии с современной миросистемой.¹ То есть все существование и потенциал нации должны заключаться в ее науке и культуре, а ее мощь в других областях должна опираться на науку и культуру. Поэтому стать могущественным в области науки и культуры, значит стать могущественным в других областях. Разрушение или ослабление научного и культурного потенциала нации означает захват всей ее воли и силы в различных областях. Поэтому странам Центральной Азии необходимо приложить все усилия для укрепления понятия науки и культуры, поднятия своих историко-цивилизационных ценностей как влиятельного фактора на мировой арене, отстаивать свои национальные и региональные интересы во всех сферах и играть достойную роль в будущем миропорядке.

1. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва ҳаёти миллат. - Душанбе: Ирфон, 2002 - Ҷ. 2. - С. 43-44 // Эмомалӣ Раҳмон. Фарҳанг ҳасти миллат аст. - Душанбе: Матбуот, 2001, - С. 2.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема диссертации – «Конкуренция мировых держав в Центральной Азии, предпосылки и перспективы», выполненная при отделе Политических проблем международных отношений Института философии, политологии и права Национальной Академии наук Таджикистана и полностью и логично соответствует научному паспорту по квалификации 6D050200 – Политология (6D050204 – Политические проблемы международных отношений, глобальное и региональное развитие).

Степень надежности исследования, вытекает от точности использованной автором информации и соответствующего объема научно-исследовательских материалов диссертации, а также изучения результатов исследования и публикации диссертанта. Научные выводы и практические рекомендации результатов, выдвигаются на основе научного анализа результатов теоритического и практического исследования.

Личный вклад диссертанта. Определение целей и задач исследования, проверка источников информации, определение объекта и предмета исследования, установление ключевых вопросов исследования, обработка и интерпретация полученных данных, теоретико-методические положения, рекомендации и выводы в диссертации являются результатами самостоятельного исследования диссертанта.

Утверждение и внедрение результатов исследования. По теме диссертации автором опубликовано 6 статей в рецензируемых научных журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан. Также основные вопросы исследований были опубликованы в сборниках различных университетских и республиканских научных конференциях и семинарах, в том числе: Республиканская научно-практическая конференция Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан «Роль гуманитарных наук в развитии науки и образования (17 апреля 2021 г., г. Душанбе); Республиканская и научно-практическая конференция НАНТ «Вклад философских и социальных идей А. Баховаддинова в развитие научных сфер общества» (30 октября 2021 г., г. Душанбе).

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, общего описания исследования, трех глав, включающих семь подразделов, заключения,

рекомендаций по исследованию и списка использованной литературы и научных источников в 270 наименованиях.

ОСНОВНЫЕ ЧАСТИ ДИССЕРТАЦИИ

Первая глава диссертации - **«Теоритическо-методологические основы проблемы соперничества держав в международных отношений»**, состоит из 2 параграфов.

Первый параграф первой главы охватывает **«Основные методологии и парадигмы сферы международных отношений»**.

Одним из важнейших вопросов в области науки является методология и методы исследования, на которых должна основываться научная работа любого исследователя. В области политологии и международных отношений, в которых играют роль государства, системы, ведомства и различные политические институты, структурно-институционально-функциональная методология представляет особый интерес для исследователей. Эта методология исследует и анализирует поведение людей, чтобы понять явления общества. Согласно этой точке зрения, человеческое поведение рассматривается в том смысле, что источником политических и социальных явлений и конфликтов является то же человеческое поведение в обществе. Поэтому функции и политические характеристики человеческого поведения, а также политические институты и ведомства в сфере международных отношений составляют основу исследований в рамках данной методологии.¹ Состав и структура социального действия человека в обществе также является одной из основ этой методологии. То есть человеческое действие в обществе имеет особый состав и структуру, которые формирует политические мысли и действия человека. Цель использования этой методологии в политической науке и международных отношениях состоит в том, чтобы внедрить практические действия на равне с научными и интеллектуальными принципами. В этом смысле другие методологии пытаются внести реальный вклад в научные и интеллектуальные правила и законы и их анализ на уровне сообщества. Однако в структурных и институциональных функциях различные аспекты политической жизни людей общества анализируются практически, практично и в соответствии с существующими политическими и международными реалиями.²

1. Парсонс, Т. О структуре социального действия. М: Академический проект, - 2000, - С. 146. // Зокиров, Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. - Душанбе: Андалеб-Р, - 2015. - Ҷ.2, С. 318-319.

2. Зокиров, Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. - Душанбе: Андалеб-Р. - 2015. - Ҷ.2, С. 311. // Литтелл, Д. Табиин дар улуми иҷтимоӣ. Тарҷумаи Суруш, А. Техрон: Сирот. - 1373х. - С. 102.

Мысленные парадигмы в международных отношениях являются одним из главнейших вопросов для ученых в этой области, наиболее важными из которых являются реализм и идеализм.¹ В глазах реалистов человек является скверным созданием, от которого исходят корни всех войн и конфликтов в обществе и пространстве международных отношений. Но идеалисты изображали человека доброжелательным, миролюбивым существом. Реалисты отводили государствам основную роль в играх мировых отношений. В то время как идеалисты, помимо государства, активную роль на мировой арене отводят также народным и негосударственным институтам. Реалисты признают войны и конфликты между народами мира как реальную действительность, исходящая от скверной природы человека. Но идеалисты главным мировым пространством считают безопасность, мир и стабильность. Равенство и равноправие по мнению реалистов достигается путем войны и конфликта, в то время как идеалисты уверены в том, что согласия и равенства можно добиться посредством мира и стабильности. Реалисты моральную сферу видят совершенно отдельной от политики, а идеалисты признают ее необходимой и нужной рядом друг с другом.² Парадигма нового реализма, возникшая в 1970-х и 1980-х годах, несколько отличается от классического реализма, поскольку некоторые его идеи совпадают с идеями идеалистов о государстве и системе международных отношений, что широко обсуждалось.³ Конечно, после «холодной войны» на мировой арене появились и другие теории, в том числе «Конец истории» Фрэнсиса Фукуямы, «Столкновение цивилизаций» Сэмюэля Хантингтона и другие.

Второй подраздел первой главы определяет **«Место Центральноазиатского региона в современных геополитических теориях».**

Расположенная в чувствительном географическом регионе, соединяющем несколько важных точек мира, Центральная Азия обладает множеством ценных источников и ресурсов, включая водные, энергетические ресурсы, стратегические горы и высокогорья и так далее. В теории Маккиндера «Сердце мира» Центральная Азия признается центральным и главным геополитическим регионом в мире, и установившая над ней господство держава, может владеть всем миром. В теории Спикмена «Римленде» Центральной Азии также отводится особое и специальное место, поскольку всякая держава, соединившаяся с этим регионом, получит доступ ко всем основным и ключевым точкам мировой

1. Ниг: Дугин, А.Г. Международные отношения; парадигмы, теории, социология. М: Академический Проект, 2016. - С. 46-48 // Нуриддинов, П.Р. Сиёсати ҷаҳонӣ. Душанбе: Таъминотҷӣ, 2017. - С. 34-37.

2. Ниг: Нуриддинов, Р.Ш ва Нуриддинов, П.Р. Назарияи муносибатҳои байналхалқӣ. Душанбе: Эр-граф, 2018. - С. 88-108.

3. Самиев, Х ва Мухитдинов, Т. Гуфторҳои дар бораи назарияи равоии байналмилалӣ. - Душанбе: Олами дониш, 2014. - С. 76-80

геополитики. Центральнoазиатский регион занимает важное место не только в современных геополитических теориях, таких как «Сердце мира» МакКиндера, «Римленд» Спикмена и др., он также привлекает внимание крупнейших мировых держав и превратился в одну из важнейших геополитических и стратегических пунктов в системе международных отношений. Именно поэтому данная диссертация посвящена изучению Центральной Азии и дальнейшей перспективы ее эволюции. Россия была первой страной, которая сосредоточилась на регионе как на месте для реализации своих политических и экономических интересов. С другой стороны, поскольку она когда-то управляла регионом как одной из подчиненных в рамках СССР, считала себя первым обладателем этого права. Соединенные Штаты также были одной из других держав, которые под разными предлогами стремились расширить свое влияние для того, чтобы захватить часть этих ресурсов. Китай, как из-за близости к региону, так и из-за своих экономических и энергетических интересов, также вступил в эту новую геополитическую игру. Некоторые региональные державы и влиятельные международные организации, в том числе Турция, Пакистан, Индия, Евросоюз и др., под различными предлогами также начали укреплять свои позиции в этом регионе.¹

Вторая глава диссертации - **«Факторы возникновения конкуренции в Центральной Азии»** состоит из 3-х подразделов.

Первый подраздел второй главы озаглавлена **«Основы конкуренции Российской Федерации в Центральной Азии»**.

После распада СССР политическая и геополитическая арена Центральноазиатского региона освободилась от одной державы-победительницы, а пространство в регионе стала уязвимым перед лицом любых неприятностей и непредсказуемых событий. Так как в прошлом эти страны наряду с другими державами были частью геополитики СССР, но после краха Союза другие крупные мировые державы вступили в открытую борьбу за установлением влияния в регионе и доминированием над ним, и начали предпринимать действенные меры по извлечению многогранной выгоды.²

Инициативы и деятельность России в соперничестве с мировыми державами в Центральной Азии можно оценить следующим образом. Россия имеет большой опыт политического и геополитического влияния в регионе. С целью

1. Ёров, А.Ш. Осӣи Марказӣ дар низомӣ нави муносибатҳои байналмилалӣ. - Душанбе: 2016. - С. 8-10 // Аҳмадиён, Ш. Вижагиҳои ҷуғрофиёи кишварҳои Осӣи Марказӣ. - Машхад: 1378х. - С. 46-50.

2. Ниг: Бжезинский, З. Шикасти бузург. Тарҷумаи С. Саъидӣ. Техрон: Иттилоот, 1369х. - С. 321-325 // Шарипов, А.Н. Осӣи Марказӣ дар низомӣ геополитикии Русия; марҳилаҳои таърихӣ ва воқеият. «Илм ва фановарӣ» – 2014. – №: 2, С. 243.

продвижения своих геополитических, политических, стратегических, экономических, энергетических и т.д. путем различных инициатив, в том числе создание СНГ, ОДКБ, ЕАЭС и (ЦА+1) осуществляет выгодную себе деятельность в регионе. Конечно, понятно, что и страны региона различными способами преследуют свои цели против действий России, и не допустят, чтобы она полноценно и свободно осуществляла свою деятельность.¹ Наконец, ослабление влияния других сил, таких как США, ЕС и НАТО, на сферы геополитического влияния региона, усиление своего места и роли на различных аренах, а также отдаление стран региона от западных союзов и объединения их под крылом восточных организаций, называемых евразийскими² считаются главными целями России в регионе.³

Во втором подразделе второй главы рассматривается вопрос- **«Основы конкуренции Китайской Народной Республики в Центральной Азии».**

Китайская Народная Республика — еще одна крупная держава, расположенная по соседству с Центральной Азией и осуществляющая широкий спектр деятельности в этом регионе. Разнообразная деятельность Китая в Центральной Азии охватывает широкий круг вопросов, наиболее важными из которых являются политические, безопасность, экономические, стратегические и геополитические. Обильные энергетические ресурсы региона, являются одной из важнейших потребностей Китая, вместе с тем борьба с экстремизмом в приграничных районах, а также противодействие геополитическому влиянию США в регионе считаются ключевыми аспектами деятельности Китая.⁴

Страны Центральной Азии приветствуя все виды сотрудничества и инициативы с действующими в регионе сверхдержавами, такими как Китай и зарубежными странами, такими как Япония и Южная Корея, похоже, ставят свои национальные интересы на первое место. Согласие на сотрудничество с Китаем, Японией и Южной Кореей в рамках ШОС, «Один пояс, один путь» и (5+1) Китая и Японии, «Азия» и «Новая политика Севера и Юга» Южной Кореи и обильное экономическое капиталовложение показывает, что защита многостороннего и взаимовыгодного сотрудничества с действующими в регионе державами и за его пределами странами, с целью обеспечения стабильности, безопасности и национальных интересов стран Центральной Азии, является неоспоримой

1. Ниг: Бусягин, И, ва Филипов, М. Russia and the Eurasian Economic Union: Between Bilateral and Multilateral Relations. "UI Brief". – 2018. – №: 9, С. 2-4.

2. Ниг: Дугин, А.Г. Международные отношения; парадигмы, теории, социология. М: Академический Проект, 2016. – С. 46-48.

3. Ниг: Молченков, М.А. Eurasian Regionalisms and Russian Foreign Policy. New York: Ротелч, 2016. – С. 8-10.

4. Санади Сисэати хоричй ва дифоъи миллии Чумхурии мардуми Чин дар асри чадид. Дафтари иттилооти шурои давлати Чумхурии мардуми Чин, 2019. – С. 44-47 // Марияний, Б. China's role and interests in Central Asia. Safer world, Preventing Violent Conflict. Building Safer Lives. 2013. – С. 9.

геополитической необходимостью.¹ Поскольку, влияние иностранных держав в регионе вызовет конфликты и столкновения между действующими в нем державами, и основной ущерб будет нанесен государствам и народам региона. Иными словами, в этом случае регион станет площадкой для продвижения геополитических интересов мировых держав, а стабильность, безопасность и национальные интересы стран региона окажутся под серьезной угрозой. В связи с этим страны Центральной Азии приветствуют любое сотрудничество в укреплении своих национальных и стратегических интересов.

В третьем параграфе второй главы – исследованы “Основы конкуренции США в Центральной Азии”.

США — одна из великих держав мира, вошедшая в центральноазиатский регион после распада СССР в стратегических и геополитических целях. Несмотря на то, что регион в последнее столетие занимал особое место в геополитических теориях, до 11 сентября 2001 года он не входил в приоритеты внешней политики США и ограничивался рядом экономических и политических стратегий. Но после событий 2001 года с тех пор Соединенные Штаты очень серьезно и с большим вниманием стали относиться к важности региона, и он стал одним из главных приоритетов их внешней политики. Внешнюю политику США в отношении Центральной Азии можно разделить следующим образом:

- от разрушения СССР до 11-го сентября 2001 года;
- от 11-го сентября 2001-го до 2005 года;
- от 2005 года до настоящего времени, и проекта “Большой Центральной Азии”;²

Изучение и анализ деятельности Соединенных Штатов и других региональных держав, таких как Турция со странами Центральной Азии показывают, что такое сотрудничество и принятие стратегий, за исключением нескольких экономических и инвестиционных вопросов, не были очень успешными. Поскольку страны региона ставят на первое место свои национальные интересы, а также препятствия на пути реализации проектов (C5+1) и «Большой Центральной Азии» США, проект (ТИКА), «Организация Тюркские государства» и «АСРИКА». Страны региона имеют тенденцию меньше склоняться к другим державам за пределами региона и их программам.³ События

1. Ниг: Дадабоев, Т. Chinese and Japanese Foreign Policies towards Central Asia from a Comparative Perspective. “The Pacific Review”, – 2014. – №: 1. – С. 102. // Мичка, М. Not Much of Game: Security Dynamics in Central Asia, Маркази мутолиоти “Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies” 2007. – С. 32-34.

2. Ниг: Хилларй, Р.К. Hard Choices. London: Simon & Schuster, 2014. – С. 882; Макфарлейн, С. Western Engagement in the Caucasus and Central Asia. London: Royal Institute of International Affairs, 1999. – С. 10-22.

3. Ниг: Шафер, Б. Кавказ ва ноҳияи Хазар; дарки сиёсати ИМА. “New life”, – 2001. – №: 10, С. 8-14. // Абулхасан, Х. Такрори бозии бузург дар Осиёи Миёна. “Улуми сиёсӣ”, – 1384х. – №: 2, С. 16-18.

последних лет в Центральной Азии, в том числе события в Казахстане в начале 2022 года, ясно показали, что силы вне региона прилагают все усилия для оказания влияния и вмешательства в регион, но лишь внутренние силы могут иметь ключевые и особые позиции.¹ Потому что эти страны прекрасно понимают, что вмешательство держав из-за пределов региона в их основные внутренние дела вызовет острые столкновения между другими державами в регионе, и этот вопрос будет не в интересах стран Центральной Азии. Конечно, как уже упоминалось, возможно имеется сотрудничество по некоторым культурно-образовательным проектам и инвестиционно-экономическим программам между странами Центральной Азии и Турцией, и США, но интересы региона требуют, чтобы страны Центральной Азии поставили свою стабильность и безопасность в авангарде национальных интересов, и для достижения этого приветствуйте любое региональное сотрудничество. Столкновение держав в Центрально-Азиатском регионе, провоцируемые исключительно в собственных интересах и не имеющие никакого отношения к интересам стран региона, усугубили нестабильность в регионе и могут привести к кровавым конфликтам и длительной нестабильности. Сотрудничество стран региона с Россией и Китаем также основано на национальных интересах стран региона и их политической и экономической стабильности, а не на инициативе России и Китая по их инициативам типа ШОС, ОДКБ, МАГАТЭ, так далее.

Третья глава диссертации - **«Перспективы Центральной Азии в системе международных отношений»** состоит из 2-х подразделов.

Первый подраздел третьей главы называется - **«Основные вопросы развития Центральноазиатского региона в системе региональных геополитических отношений»**.

Культура, наука и цивилизационная идентичность Центрально-Азиатского региона является одним из ключевых аспектов внимания мировых держав к этому региону, оформление научной и культурной перспективы региона на международной арене при этом считается важнейшей задачей.

Учитывая научные, культурные и историческо-цивилизационные особенности региона, для формирования влиятельного будущего на мировой арене необходимо создать условия для реализации регионом своего мощного научного, культурного и цивилизационного потенциала. Поскольку защита культурной самобытности, материальных и духовных ресурсов, культуры и

1. Маьмурияи СААД дар Қазоқистон. (<https://www.dw.com/ru/protesty-v-kazhastane-voennosluzhashhie-kontingenta-odkb-imejut-pravo-streljat/a-60343801>). – 11.01.2022.

цивилизации каждой нации, могут укрепить их национальную и государственную структуру. Если нация сможет сохранить свою культуру и цивилизацию и, с другой стороны, развиваться в различных областях науки, то она сможет построить прочное будущее своей цивилизации.

Таким образом можно отметить, что высшим уровнем власти является научная и культурная власть. Поскольку, если в каждой из сфер государственного и общественного управления не будут превалировать наука, знание и мудрость, она не сможет обрести необходимую и сдерживающую силу для продолжения мощной жизни на мировой арене. Поэтому ожидается, что страны Центральной Азии, приложив большие усилия и использовав необходимые возможности во всех областях, смогут достичь положения, при котором ни одна сила не сможет конкурировать за их интересы, политическую, геополитическую и стратегическую конкуренцию.

Первый подраздел третьей главы называется **«Перспективы политического развития Центральноазиатского региона в системе международных отношений»**.

В сфере международных отношений одним из стратегически важных споров является очерчивание перспектив и прогноз политических процессов как базовая необходимость любого политического течения и мысли. Выгоды вопроса о прогнозировании, помимо смещения направления споров от простых и поверхностных к уровневым, становятся причиной того, что выявляются основы развития и пути их укрепления, а также факторы распада и отсталости наций и пути их преодоления.

Исходя из этого оцениваются также перспективы развития событий и политических и геополитических процессов в центральноазиатском регионе, основания для его устойчивого и всестороннего развития, а также необходимые меры в отношениях с другими странами, особенно с великими державами, и пути предотвращения их влияние. Одним из важнейших направлений этой дискуссии является вопрос о политических, экономических и геополитических перспективах, которые страны региона могут создать, интегрируясь в различных областях для достижения общих стратегических, геополитических, политических, экономических, культурных и других позиций и будущих действия, рисовать так, чтобы взаимодействовать со всем миром с позиции силы. Проект такого утверждения не является выдумкой и сплетнями, поскольку у ЦА имеется огромный потенциал материальных и духовных ресурсов, на которые можно положиться для достижения этих целей.

ОБСУЖДЕНИЕ РЕЗУЛЬТАТОВ

А. научные результаты диссертации

В результате научного изучения факторов и оснований возникновения конкуренции международных держав в Центральной Азии, а также перспектив положения региона в будущей системе международных отношений представлены такие научные выводы и рекомендации.

1. Центральная Азия, находясь в чувствительном географическом районе, соединяющем несколько важных точек мира, также обладает ценными ресурсами и запасами, такими как водные и энергетические ресурсы и так далее. В силу сложившихся реалий на политическом и социальном пространстве стран Центральной Азии становится очевидным, что этот регион становится политической, геополитической, культурной и экономической чувствительной точкой в современной системе международных отношений. Помимо важного и уникального места Центральной Азии в геополитических теориях, включая «Сердце мира» Маккиндера, «Римленд» Спикмена и др., регион также оказал существенное влияние на современные геополитические процессы. В свою очередь, если этот вопрос будет правильно подвержен анализу, то может создать благоприятные возможности для стран Центральной Азии при их конкуренции с мировыми державами. Также, принимая во внимание прошлое и цивилизованную историю региона, которому в политических и геополитических вопросах современной международной системы отводится особая роль, Центральноазиатский регион должен найти свое достойное место в цивилизации, истории и культуре, чтобы оказывать влияние на глобальные процессы..[2-М / 4-М]
2. Россия, как одна из мировых держав, имеет долгую историю политического и геополитического влияния в регионе Центральной Азии. Однако после распада СССР, в период независимости стран региона, для продвижения своих целей в политической, геополитической, экономической и энергетической сферах она начала осуществлять свою деятельность путем создания различных инициатив, таких как СНГ, ОДКБ, МАГАТЭ и (СА+1). Когда обсуждаются причины российского присутствия и конкуренции в регионе, становится очевидным, что сама Россия не добилась полного успеха во всей своей деятельности, а иногда и оставалась без значительных успехов в регионе. Это особенно заметно в первые годы после распада Советского

Союза, поскольку Россия консолидировала свои внутренние и внешние структуры, что естественно привело к появлению основ и факторов для присутствия и конкуренции других держав в центральноазиатском регионе. В связи с чем она поставила перед собой задачу по снижению политического и геополитического влияния других держав, таких как США, Евросоюз и НАТО, в регионе Центральной Азии, расширению их роли в регионе, а также вывод стран региона из различных западных союзов с дальнейшей их консолидацией под созданными ею восточными организациями. Конечно, очевидно то, что страны региона также преследуют свои цели и исходя из национальных и региональных интересов, различными способами попытаются оказать противодействие России и не позволят ей в полной мере и свободно осуществить свою деятельность. Поскольку они прекрасно понимают, что влияние сверхдержавы в странах Центральной Азии может иметь свои интересы, реализовав которые права и положение стран Центральной Азии будут полностью ограничены.[2-М]

3. Китайская Народная Республика также является одной из крупнейших держав в регионе Центральной Азии. Крупные энергетические ресурсы региона являются одной из важнейших потребностей Китая, борьба с экстремизмом в приграничных районах, а также противодействие американскому влиянию считается ключевым аспектом деятельности Китая. Япония, и Южная Корея в Центральной Азии также заинтересованы во взаимовыгодном двустороннем и многостороннем сотрудничестве со странами региона. Для достижения своих целей эти страны выступили с различными инициативами в области политики, безопасности, экономики и культуры, включая создание ШОС, инициативу «Один пояс, один путь», встречи (5+1) и т.д., как самостоятельно, так и совместно с Россией и некоторыми другими странами. Естественно, некоторые виды экономической политики Китая могут в конечном итоге не принести пользу странам региона, но они в целом наладили позитивное экономическое сотрудничество с Китаем. Вместе с тем, несмотря на конструктивное торгово-экономическое сотрудничество между Китаем и Центральной Азией, которое находится на более высоком уровне, чем другие мировые державы, с точки зрения политики, безопасности и геополитики Китай имеет меньшее влияние, чем Россия. Но, в конце концов, и государства Центральной Азии исходя из своих национальных интересов, и Китай, и

Россия с учетом своих политических и геополитических в регионе оказали совместное противостояние другим державам и блокам, в том числе США, Европейский Союз и НАТО.[4-М]

4. Соединенные Штаты также одна из мировых держав, которая вошла в регион Центральной Азии с различными целями после распада Советского Союза. После событий сентября 2001 г. Значение этого региона для США еще больше возросло. Соединенные Штаты, давний соперник России и под различными предложениями, такими как демократизация и права человека, наряду с европейскими странами и НАТО преследуют свои интересы в регионе. В качестве доказательства присутствия США можно привести их заинтересованность в энергетической безопасности и геополитические интересы, расширение западных институтов и организаций, но самое главное считается их противодействие влиянию восточных держав, таких как Россия и Китай в Центральной Азии. Европейский Союз также заинтересован в двустороннем политическом и экономическом сотрудничестве с государствами Центральной Азии, но на практике он больше соответствует политике и интересам США в отношении с регионом. Турция также с учетом расположения на позиции связующего звена между Западной Азией, Центральной Азией, Кавказом, Балканами, Персидским заливом и Черным морем, стремлением усиления роли и позиции на международной геополитической арене, а также наличия с некоторыми странами региона языковой общности, хочет усилить свое присутствие в Центральной Азии. Политическая и геополитическая ситуация в регионе Центральной Азии за последние несколько лет показывает, что все действия и инициативы мировых держав и некоторых других стран в регионе, по сравнению с соседствующими странами, кроме отдельных случаев были менее успешными. Поскольку страны региона ставят на первый план свои национальные интересы, а также имеются препятствия на пути реализации проектов (С5+1) и «Большая Центральная Азия» США, проекта (ТИКА), «Организации тюркских Государства» и «ASRICA», в связи с чем можно наблюдать то, что страны региона имеют тенденцию меньше склоняться к другим державам за пределами региона и их программам. События в Казахстане в начале 2022 года наглядно показали, что иностранные силы не добьются своего на территории Центральной Азии, поскольку страны региона прекрасно понимают, что

проникновение иностранных держав в регион является причиной острых столкновений между другими державами и угрожает их стабильности и безопасности, а это никогда не будет в интересах региона.[2-М]

5. В политическом и геополитическом плане вопрос соперничества между международными державами в Центральной Азии, несмотря на его различные аспекты, на первый взгляд является опасными для стран региона. Потому что этот вопрос имеет несколько практических последствий, которые нельзя игнорировать. Мировые державы, поскольку они являются сверхдержавами и играют ключевую роль в мировой политике, не могут игнорировать любые изменения в мире. Они должны вмешаться повсюду и получить выгоду из геополитических игр. Тем временем, можно сказать, что интересы народов Центральной Азии зависят от игр сверхдержав. За исключением нескольких демонстраций, реальных практических результатов для народов центрально-азиатского региона не стоит ожидать. Иными словами, реальный прогресс стран региона выйдет на задний план и его значимость значительно снизится. По мнению диссертанта, народы региона должны двигаться в направлении создания региональной интеграции и укрепления ее во всех сферах, превращая вопрос соперничества держав в конструктивное и всеобъемлющее направление. Отличие конкуренции от согласия состоит в том, что вопрос конкуренции регулируется в одностороннем порядке и происходит в пользу одной стороны, а согласие регулируется с целью взаимной выгоды. Как отмечается в некоторых местах диссертации и других публикациях, достижение такой цели будет возможно только за счет создания и укрепления региональной интеграции во всех сферах. [3-М / 5-М]
6. Каждой из нынешних держав в Центральной Азии преследуют свои важные и ключевые потребности для исполнения которых они вступают в острые и опасные конкуренции, которые в отдельных случаях приводят к войне и конфликту. Такое обстоятельство предоставляет региону Центральной Азии прекрасную возможность мудро и разумно использовать его для достижения своих стратегических целей и всестороннего развития. С точки зрения диссертационного исследования, на которое возможно мало кто в своих исследованиях обращает внимание, чем больше усиливается соперничество держав в регионе, тем само собой становится запутаннее и в последствии в состоянии слабости показывает их потребность в странах региона. То есть,

почему при своем соперничестве они выказывают больше интереса одному региону и меньше другому? По этой причине страны Центральной Азии должны максимально использовать эту возможность, чтобы сосредоточиться на своем реальном и всестороннем развитии, укрепляя региональную интеграцию и международную многовекторность вместо односторонности при согласии, то есть они должны конструктивным образом и в национальных интересах обратить свой взор к международным державам.[5-М]

7. Планирование перспективы Центрально-Азиатского региона является одним из важнейших стратегических и неотложных споров. Польза от этого вопроса, помимо определения дальнейшего направления развития региона, также поможет исследователям и политикам выявить основания для развития и расширения во всех сферах, а также факторы появления неудач и пути их устранения. Если оценивать перспективы политических и геополитических процессов в центральноазиатском регионе, то основания для его всестороннего и устойчивого развития, а также необходимые меры борьбы с другими странами, особенно с крупными державами, и пути недопущения их влияния в регион будет проанализирован. Одной из важнейших особенностей этого вопроса является создание региональной интеграции для достижения общих позиций в мире. Этот вопрос, будет способствовать тому, что наряду со сверхдержавами вместо одного государства придут ряд стран, которые вместо конкуренции выйдут на арену всестороннего и разностороннего взаимодействия с миром. Также содержанию такой идеи соответствует атмосфера современного мира, который движется от однополярности к многополярности. Именно в этом случае будет гарантировано политическое и экономическое развитие, научное и культурное развитие и восстановление прочной стабильности и безопасности в регионе Центральной Азии.[7-М]

Б. Рекомендации по практическому использованию результатов

1. Процесс научного исследования в некоторых научных работах в области международных отношений показывает, что используемая методология является либо неполной, либо поверхностной и неглубокой. Методология научного исследования является основой исследования, и от их правильного выполнения зависит успех процесса научной работы и правильный анализ ее результатов. Таким образом, исследователям и авторам диссертаций, для достижения точных научных результатов необходимо тщательно изучить

методологический анализ диссертации, реализовать его в процессе выполнения диссертации.

2. Рассмотрение конкуренции сверхдержав в Центрально-Азиатском регионе рассматривается в рамках отдельных научных исследований и диссертаций, основанных на интересах этих держав, и мало исследователей, которые рассматривают страны Центральной Азии как активных и влиятельных игроков на международной арене. В связи с этим необходимо особое внимание в научных исследованиях, связанных с данным регионом, уделить его внутренним возможностям и талантам, чтобы выявить больше путей снижения потерь от конкуренции в регионе.
3. Культурные, исторические и цивилизационные ценности народов региона также являются проблемой, которой уделяется меньше внимания в исследованиях в области международных отношений. В дальнейшем соответствующим исследователям и авторам необходимо уделять больше внимание культурно-историческим и культурным ценностям региона. Потому что они могут быть использованы как хорошая научная база для укрепления народов Центральной Азии.
4. Обычно, когда предметом научных дискуссий становится вопрос соперничества сверхдержав в регионах мира, отношения между ними и противоборствующими странами часто представляются как отношения сверху вниз. Однако ученым в области исследований Центрально-Азиатского региона советуется устранить подобные заблуждения, ориентируясь на двусторонние и многосторонние тенденции сближения, опираясь на внутренние таланты и возможности региона, а не упоминать конкуренцию в своих исследованиях.
5. Рассмотрение будущих перспектив и горизонтов в научных исследованиях также является одним из научных вопросов, который рекомендуется использовать исследователям во всей их научной работе. Обработка и оформление результатов научных исследований в этом случае будут более качественными. Поскольку рассмотрение перспектив и прогнозов научных проблем лучше показывает, насколько жизнеспособны полученные результаты и какие из них следует пересмотреть или повторить.
6. Предлагается разработать проекты будущего развития и расширения стран Центральной Азии на основе каждой из политических, экономических, научных и культурных точек зрения. Такие вещи, как составление дорожной

карты для политиков, дипломатов, политических и экономических деятелей, бизнесменов и так далее.

СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ СТАТЕЙ СОИСКАТЕЛЯ

А. Статьи в рецензируемых журналах;

- [1-М] Хайдаров Р.ДЖ и Саъдулоев А.Х. Политическая мудрость как важный элемент международных отношений с точки зрения Закария Рази. / ДЖ.Р Хайдаров и А.Х. Саъдулоев // ИЗВЕСТИЯ Института философии, политология и права им. А. Баховаддинова Национальная академия наук Таджикистана. – 2019. - № 4. - С. 81-87.
- [2-М] Саъдулоев А.Х. Геополитическое положение Центральной Азии в теории “Хартленда” Хэлфорда Маккиндера. / А.Х. Саъдулоев // ВЕСТНИК ТНУ. – 2020. - № 1. - С. 304-309.
- [3-М] Саъдулоев А.Х. Роль и позиция идеализма и реализма в международных отношениях. / А.Х. Саъдулоев // ВЕСТНИК ТНУ. – 2020. - № 3. - С. 108-115.
- [4-М] Саъдулоев А.Х. Геополитическое значение Центральной Азии в теории “Глобальной геополитической системы”. / А.Х. Саъдулоев // ВЕСТНИК ТНУ. – 2020. - №.4. – С. 308-313.
- [5-М] Саъдулоев А. Х. Политические и экономические перспективы центральной азии в системе международных отношений. / А. Х. Саъдулоев // ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. – 2021. - № 4/2 (54). – С. 137-149.
- [6-М] Саъдулоев А. Х. Культурная перпектива центральной азии в системе международных отношений. / А. Х. Саъдулоев // ДОКЛАД Национальная академия наук Таджикистана. – 2021. – № 4. – С. 183-191.

Б. Статьи и тезисы в публикациях конференции

- [7-М] Развитие центральной азии в современных международных геополитических процессах; Материалы республиканской научно-практической конференции «Роль гуманитарных дисциплин в развитии науки и образования страны». – Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. – 17.04.2021 г. – С. 244-253.
- [8-М] Региональная интеграция и национальные интересы как фактор устойчивого развития перспектива Центральной Азии. Республиканская и научно-практическая конференция Национальная академия наук Таджикистана – «Вклад философских и социальных идей А.Баховаддинова в развитие научных сфер общества» – 30.10.2021 г. – С. 156-162.

АННАТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Саъдулоев Абдулвосит Ҳабибуллоевич дар мавзӯи «Рақобати қудратҳои байналмилалӣ дар Осиёи Марказӣ, заминаҳо ва дурнамоҳо» барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктор (PhD) аз рӯи ихтисоси 6D050200 – Сиёсатшиносӣ (6D050204 – Масоили сиёсии муносибатҳои байналмилалӣ, инкишофи глобалӣ ва минтақавӣ)

Калидвожаҳо: Осиёи Марказӣ, ҳамгироии минтақавӣ, мановфеи миллӣ, хувияти миллӣ функционалии таркиботӣ, институтсионалӣ, Қалби ҷаҳон, Римленд, Русия, Чин, Амрико, Жопон, Кореяи Ҷанубӣ, Ҳиндустон, Туркия, Иттиҳоди Аврупо, ИДМ, СААД, СҲШ, НАТО, (5+1), ТИКА, АСРИКА, БРИКС, роҳи Абрешим, Осиёи Марказии Бузургтар, инкишофи сиёсӣ.

Дар автореферат мубрамияти мавзӯ, дараҷаи коркарди илмӣ, робитаи таҳқиқот бо мавзӯҳои илмӣ, мақсад, вазифаҳо, объект, предмет, фарзия, доираи таърихӣ таҳқиқ, аҳамияти назариявӣ ва илмию амалӣ, асосҳои методологӣ, пойгоҳи таҳқиқот, навовариҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, нуктаҳои ба дифоъ пешниҳод шаванда, мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ, дараҷаи эътимоднокии, саҳми шахсии довтолаб, тасвир ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот, сохтор ва ҳаҷми диссертатсия дарҷ карда шудааст.

Дар диссертатсия нахуст методологияҳои таҳқиқотӣ ва парадигмаҳову назарияҳои аслии соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ мавриди таҳлили илмӣ қарор гирифтааст. Баъд аз он, ҷойгоҳи Осиёи Марказӣ ҳамчун объекти таҳқиқоти назарияҳои геополитикии муосир монанди, “Қалби ҷаҳон”, “Римленд” “Системаи геополитикии ҷаҳонӣ” мавриди омӯзиш қарор гирифта, омилҳо ва заминаҳои рақобати қудратҳои байналмилалию минтақавӣ ва манфиатҳои махсуси сиёсӣ, иқтисодӣ, геополитикӣ, энергетикӣ, фарҳангӣ ва ғайраи онҳо таҳлили илмӣ шудааст. Дар идома, омилҳо ва заминаҳои пайдоиши рақобати қудратҳои байналмилалию минтақавӣ аз ҷумла, Русия, Чин, Жопон, Кореяи Ҷанубӣ, Амрико, Туркия, Ҳиндустон ва Иттиҳоди Аврупо дар Осиёи Марказӣ, ки аз тариқи паймонҳо ва ташаббусҳои гуногун ҳамчун, ИДМ, СААД, ИИА, роҳи Абрешим, СҲШ, НАТО, Осиёи Марказии Бузургтар, (5+1), ТИКА, АСРИКА, БРИКС ва ғайра дар ҳоли иҷро шудан ҳастанд, таҳқиқу баррасии дақиқи илмӣ шудааст. Дар охир, зимни баррасии дурнамои Осиёи Марказӣ ҳамчун объекти амалкунанда дар ояндаи низомии ҷаҳонӣ, гуфта шуда, ки ҷиҳати муқобила бо зарарҳои рақобати қудратҳо ва ҳифзу ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои ҳамҷонибаи кишварҳои минтақа, аз нигоҳи муаллиф ба ҷои рақобат бо онҳо беҳтарин роҳ эҷоди ҳамгироии минтақавӣ ва тақвияти он, инчунин таомули созанда бо он қудратҳо доништа мешавад.

Дар хулоса натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия ва тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо дарҷ шудаанд.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Садуллоева Абдулвосита Хабибуллоевича на тему «Конкуренция международных сил в Центральной Азии, основы и перспективы» на соискание ученой степени доктор (PhD) по специальности 6D050200 - Политология (6D050204 – Политические проблемы международных отношений – глобальное и региональное развитие.

Ключевые слова: Центральная Азия, функциональный, институциональный, Сердце мира, Римленд, Россия, КНР, США, Япония, Южная Корея, Индия, Турция, Европейский Союз, СНГ, ОДКБ, Шельковый путь, ШОС, НАТО, Большая Центральная Азия, (5+1), ТИКА, АСРИКА, БРИКС, региональная интеграция, национальные интересы, национальный идиентичность.

В автореферате предложены актуальность темы, степень научного исследования, связь исследования с научными темами, цели и задачи, объект, предмет, гипотезы исторический охват исследования, теоретическое и научно-практическое значение, методологические основы, база исследования, научно-исследовательская новизна, аспекты, которые будут предложены на защиту, соответствия диссертации с научной специализацией, степень актуальности, личное участие кандидата, утверждение и реализация результатов исследования, структура и объем диссертации.

В диссертации сначала проведен научный анализ методологии исследования, парадигмы и основные теории сферы международных отношений. Затем рассматривалось место ЦА, как объект исследования современных геополитических теорий, как “Сердце мира”, “Римленд”, “Мировая геополитическая система”, проведен научный анализ факторов и оснований соперничества между мировыми и региональными державами и их особых политических, экономических, геополитических, энергетических, культурных и других интересов. В продолжении осуществлен точный научный анализ и исследования факторов и оснований появления конкуренции региональных и мировых держав, в том числе России, Китая Японии, Южной Кореи, США, Турции, Индии и ЕС в ЦА, которые посредством различных договоров и инициатив, как СНГ, ОДКБ, ЕВРАЗЕС, ШОС, НАТО, Большая Центральная Азия (5+1), ТИКА, АСРИКА, БРИКС и др. находятся в положении исполнения. В конце, при рассмотрении перспективы ЦА как действующего объекта в будущее мировой системы, подчеркнуто, что для борьбы с пагубными последствиями соперничества между державами и защиты всеобъемлющие права и интересы стран региона с точки зрения автора вместо конкуренции с ними лучшая стратегия считается создание регионального сотрудничества и его укрепление также созидательное общение с этими державами.

В заключении изложены основные научные результаты диссертации и рекомендации по практическому использованию результатов.

ABSTRACT

to the PhD thesis of Saduloev Abdulvosit Habibulloevich on the topic «Rivalry of international powers in Central Asia, foundations and prospects» for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) 6D050200 – Politology (6D050204 – Political problems of the international relations – global and regional development.

Key words: Central Asia, functional, institutional, Heart of the World, Rimland, Russia, PRC, USA, Japan, South Korea, India, Turkey, European Union, CIS, CSTO, Silk Road, SCO, NATO, Greater Central Asia, (5+1), TICA, ASRICA, BRICS, regional integration, national interests, national identity.

In the thesis abstract the relevance of the topic, degree of scientific research, connection of the research with scientific themes, aims and objectives, object, subject, hypotheses historical scope of the research, theoretical and scientific and practical significance, methodological bases, research novelty, aspects to be proposed for defense, correspondence of the thesis with scientific specialization, degree of relevance, personal participation of the candidate, approval and realization of research results, structure and volume of the thesis are proposed.

The dissertation first conducted a scientific analysis of the research methodology, paradigms and basic theories of the field of international relations. CA is studied as the from the lens of geopolitical theories, such as, as the "Heart of the World", "Rimland", "World Geopolitical System". The author placed Central Asia in the center of the study of modern geopolitical theories backed by the scientific analysis of factors and grounds of competition between world and regional powers and their special political, economic, geopolitical, energy, cultural and other interests. Further, the thesis analyzed the factors and grounds of the emergence of competition between regional and world powers, including Russia, China, Japan, South Korea, the USA, Turkey, India, and the EU in Central Asia. It is stated in the work that the competition is taking place through various treaties and initiatives such as the CIS, CSTO, EURASEC, SCO, NATO, Greater Central Asia (5+1), TICA, ASRICA and BRICS. At the end, to fight against the detrimental consequences of competition between the powers, and to protect the comprehensive rights and interests of the countries of the region, it is recommended to consider the creation of regional cooperation through strengthening creative communication between these powers as opposed to competitions since CA as the functioning object of the world system.

The conclusion contains the main scientific results of the thesis and recommendations for the practical use of the results.